

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Bakalářská práce

Matěj Golář

Konečně spoluobčané?

**Státní politika vůči Romům v Ústí nad Labem v počátcích
komunistické diktatury**

Finally fellow citizens?

State policy towards Roma in Ústí nad Labem at the beginning of the
communist dictatorship

Praha 2020

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jan Randák, Ph.D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 23. May 2020

Matěj Golář

Klíčová slova (česky)

Romové, Československo, státní politika vůči Romům, poválečné dějiny, mikrohistorie, diktatura KSČ

Klíčová slova (anglicky):

Roma, Czechoslovakia, state policies towards Roma, post-war history, microhistory, dictatorship of the KSČ

Abstrakt (česky)

Tato práce se zabývá teorií a praxí přístupu k romskému obyvatelstvu ze strany československého státu v prvních letech diktatury KSČ. Autor se v ní zabývá jednak specifiky komunistické politiky a jejím ideologickým pozadím, zároveň pak ověřuje formu její praktické aplikace v lokálním kontextu města Ústí nad Labem a okolí. Při zkoumání místních poměrů se zaměřuje na konzervativní či progresivní aspekty prosazovaných řešení, jejichž rozdělením se autor inspiroval v pracích historika Matěje Spurného. Podoba lokálního přístupu k romským spoluobčanům je zde vnímána nejen ve vztahu k dané minoritě jakožto objektu těchto přístupů, nýbrž i ve vztahu ke způsobu fungování komunistického režimu jako takového a jeho schopnosti přetvářet člověka.

Abstract (in English):

This work is focused on the theory and practice of the Czechoslovak state in the approach towards Roma in the first years of the KSČ dictatorship. Author is concentrating not only on the specifics of the communist politics and its ideological background, he is also dealing with the practical application of these politics in the local context of Ústí nad Labem. At the research of local circumstances he is focusing on the conservative and progressive aspects of the asserted politics, by which he was inspired in the works of the historian Matěj Spurný. The shape of the local approach towards Roma citizens is perceived not only in relation to Romani themselves, but also to the way of functioning of the communist regime and its ability to transform a human being.

Obsah

1	Úvod.....	6
2	Romové v Československu za dob republik a protektorátu.....	10
3	Únor 1948 a romská problematika.....	13
3.1	Nový pohled.....	13
3.2	Měnicí se legislativa.....	15
3.3	Práce a vzdělání: dvě klíčové oblasti převýchovy.....	18
3.4	Konzervativní a progresivní přístupy k cikánské otázce.....	21
3.4.1	Otázka národnosti.....	23
3.5	Zapojení Romů do převýchovy.....	24
4	Proměny politiky vůči Romům v druhé polovině 50. let.....	26
5	Lokální sonda.....	28
5.1	Aktéři.....	29
5.2	Zapojování Romů do procesu převýchovy.....	31
5.2.1	Kolektivy romských občanů.....	31
5.2.2	Participace Romů.....	36
5.2.3	Využívání dobrovolné práce.....	40
5.3	Stížnosti ústeckých obyvatel.....	41
5.4	Politika bydlení.....	45
5.5	Převýchova dětí.....	50
6	Vývoj přístupu k Romům v 2. polovině 50. let.....	53
7	Závěr.....	56
8	Seznam použité literatury a pramenů.....	59

1 Úvod

Při promýšlení tématu své bakalářské práce jsem si byl od počátku jistý, že bych se chtěl zabývat nějakou skupinou, která z mého pohledu stojí na okraji společnosti, která je marginalizována. Malý společenský zájem o záležitosti takové skupiny se pochopitelně promítá i do množství odborných publikací jim věnovaných a tato neprobádanost obsahuje sama o sobě něco přitažlivého. Zároveň mne vždy fascinovalo, jak může bližší pohled na takovou skupinu výrazně proměnit způsob nazírání na převládající režim a společenské uspořádání. Změna perspektivy pak může snadno nabourávat zažitě a ustálené představy o dějinách, v důsledku čehož se z ní stává ožehavá a politická otázka i v současném kontextu. To vcelku logicky platí obzvláště u událostí nedávných, dosud čerstvých a neusazených. Na pozadí těchto úvah jsem dospěl k závěru, že onou ostrakizovanou skupinou, jíž se budu v práci zabývat, budou Romové a že časové ohraničení budou tvořit 50. léta 20. století.

Co se skupiny týče, nešlo o volbu nijak těžkou. Podmínky, ve kterých dnes v České republice mnoho Romů žije, a způsob, jakým se o nich mluví v médiích, na sociálních sítích či v parlamentu, ostře kontrastují s panující představou o liberální demokracii jakožto nejspravedlivějším z možných uspořádání. Vzhledem k současnému stavu, kdy stále velké procento romského obyvatelstva žije ve vyloučených lokalitách a v chudobě, a tomu, že postupy jako nucené přesídlení jsou částí politické reprezentace vnímány jako legitimní, se přímo vybízí komparace s přístupem režimu minulého, jenž byl a dosud stále ještě bývá souhrnně obviňován z nelidskosti a paušálně nahlížen jako éra všudypřítomného zla.

Sledování poválečných dějin Romů v Československu a přístupu státních institucí k nim nám může dokreslit obraz o společnosti žijící v diktatuře Komunistické strany Československa. Přestože nabyla tzv. „cikánská otázka“ v Československu 50. let stěžejního významu, zůstává dnes dle mého názoru stále opomíjeným badatelským tématem. Časové umístění na počátek komunistické diktatury zase vyplývá ze specifické situace, která zde v prvních letech budování socialismu převládala.

V kontextu této práce je důležité myšlenkové pozadí nově nastoleného režimu, jež se jednak přinejmenším deklarativně rozcházelo s dosavadní politickou praxí, zároveň pracovalo s přesvědčením o možné přeměně lidí v lidi nové, socialistické, kteří si jsou všichni rovni. Na rozdíl od pozdějšího období, kdy měl již stát více podchycené, kdo, kde a jakým způsobem s Romy pracuje, je toto období zajímavé právě různorodými iniciativami vznikajícími v různých částech země.¹ Tedy jakousi momentální provizorností situace ve smyslu existence alternativ v přístupu k romské menšině. Tyto iniciativy vznikaly v prostředí bez vlivu nějaké jednotné, direktivní, státní koncepce. Ta se utvářela a proměňovala teprve průběžně během 50. let. Proto se domnívám, že právě v tomto období lze narazit na do té doby i poté nebyvalou rozmanitost v přístupech k tzv. „cikánské otázce“. Oblast Ústí nad Labem jsem zvolil z důvodu její geografické, ale i společenské příslušnosti k českému pohraničí a existence relativně velké romské komunity žijící ve městě dodnes. Dramatické demografické proměny, které se po válce v pohraničí odehrávaly, umožnily imigraci tisíců Romů ze Slovenska, kteří se v severních Čechách na čas či trvale usazovali.

Cílem této bakalářské práce je popis a především zhodnocení přístupu místních orgánů státní správy v Ústí nad Labem k romským spoluobčanům v první dekádě diktatury KSČ. Mé hodnocení se přitom bude odvíjet od dvou koncepcí státního přístupu k této etnické menšině, s nimiž ve své knize Nejsou jako my pracuje historik Matěj Spurný. Prohloubit zkoumání této otázky na lokální úrovni je dle mého názoru důležité pro lepší pochopení jednak fungování nastupující diktatury KSČ právě i na místní úrovni, na níž ostatně diktaturu poznávala většina občanů státu, a jednak tzv. cikánské problematiky jako takové. Lokální poměry můžou ukázat na schopnost či neschopnost (reprezentantů) režimu, dnes mnohdy interpretovaného jako všemocný, prosazovat své postoje k této problematice a překonávat postoje zaostalé. Mohou napovědět, zda a jakou míru autonomie si byly schopny místní správy získat a udržet, a to ať už formální či neformální. Ve vztahu k Romům pak zase studium předešlých politik, jejich povah a kontinuit může přispět k odhalení kořenů a tedy i řešení některých problémů, s nimiž se dnes tato komunita stále potýká.

Práci jsem koncipoval jako mikrohistorickou sondu. Tento badatelský přístup je založený na zmenšení měřítka výzkumu a detailního zkoumání úžeji vymezeného fenoménu. Díky tomu lze nahlédnout do každodenních interakcí a lokální politické

¹PAVELČÍKOVÁ, Nina, *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, Praha 2004, str. 46.

praxe včetně identifikací jejích aktérů a zohlednění jejich motivací. Mikrosonda tím může nabídnout pohled odlišný od souhrnné a z principu generalizující, celostátní perspektivy, založené na analýzách právních norem či narativu centrálních institucí.

Text je rozdělen do dvou hlavních částí, v první části se zabývám vývojem romské migrace, měnících se přístupů a politiky na celostátní úrovni. V části druhé se pak ponořím do poměrů v Ústí nad Labem, které analyzuji především na základě pramenů národních výborů. Zkoumal jsem zde otázku zapojování Romů do procesu tzv. „převýchovy“, které se mělo dít prostřednictvím aktivistů a kolektivů romských obyvatel, otázku, jací aktéři vystupovali při tvorbě a realizaci místní politiky vůči Romům, jak se přistupovalo k převýchově dětí, které obecně představovaly největší příslib transformace romské komunity, nebo jakým způsobem přistupoval národní výbor k tak základní záležitosti, jako je bydlení.

Napříč kapitolami jsem se věnoval problematice vytváření obrazu jinakosti romské skupiny, popřípadě rozporům mezi oficiální klasifikací romské skupiny a reálných kroků podnikaných v rámci romské politiky. Práce obsahuje i třetí část zabývající se proměnami přístupu k cikánské otázce v 2. polovině 50. let. Tato kapitola však nakonec není tak obsáhlá jako části předešlé, neboť v důsledku bezpečnostních opatření zavedených v rámci boje proti virové pandemii nedošlo pouze k omezení společenského, nýbrž i studijního života. V době psaní této práce došlo k uzavření všech knihoven a archivů, v důsledku čehož jsem neměl dost podkladů k podrobnějšímu vhledu do období po roce 1955. Informace k této části jsem tedy čerpal bohužel jen ze sekundárních pramenů. Tato situace stejně tak znemožnila i přístup k regionálnímu tisku, z něhož by šlo rekonstruovat dobové postoje a analyzovat, jakým způsobem byl obraz o Romech konstruován.

V rámci výzkumu jsem navštívil Národní archiv v Praze a Státní oblastní archiv v Litoměřicích. Zdaleka nejvíce pramenů jsem však čerpal z Archivu města Ústí nad Labem, a to z fondu Okresní (Jednotný) národní výbor Ústí nad Labem 1945–1986. Pramenů se zde k dané problematice nachází velké množství a v rámci této práce jsem se omezil jen na menší výsek.

Dokumenty bylo možné ve většině případů třídit podle jasných kritérií jako třeba datace, někdy jsem však musel vybírat volněji podle pocitu větší relevance. Tato práce tedy nereflektuje veškeré dostupné prameny dané lokality a období. Pro orientaci při

analýze samotných pramenů jsem pracoval s rozdělením přístupů k Romům v 50. letech tak, jak je popsal historik Matěj Spurný ve své knize *Nejsou jako my*.² V podstatě se na jedné straně jednalo o přístupy konzervativní, které k problematice přistupovali metodou byrokratických omezení a zákazů a na straně druhé přístupy progresivní, které se lišily od přístupů minulých důrazem na pozvolnost či nenásilnost převýchovy, promýšlející dlouhodobé koncepce svých řešení. V jednotlivých dokumentech jsem pak na základě rétoriky, navrhovaných či zaváděných opatření atp. posuzoval, nakolik je dotyčný přístup progresivní či konzervativní.

Jedním z problematických bodů, které je dobré na začátek ujasnit, je otázka označování – cikán, Cikán, Rom. V práci se tato označení střídavě objevují, pokusím se tedy vysvětlit, podle jakého klíče. Běžně užívaný pojem Cikán je pravděpodobně odvozený od řeckého slova *Anthinganoi*, jehož význam je spjatý s „nedotknutelností“. Roku 1971 bylo však na světovém kongresu Romů v Londýně rozhodnuto o užívání přesnějšího výrazu Rom. Označování Cikán či cikán je tedy nejpozději od tohoto roku politicky nekorektním. V popisovaném období bylo nicméně označení cikáni či cikánského původu běžné. Od roku 1954 dominantní výklad nevnímal Romy jako skupinu národnostní, nýbrž jako skupinu sociální, která kvůli kolektivní historii vykořisťování sdílí některé společné zvyklosti a povahové rysy. Označení cikánského původu či cikán s malým „c“ samy o sobě odpíraly jejich národnostní povahu. Pokud užívám toto označení v textu, je to vždy v kontextu tehdejší rétoriky a pro zprostředkování dobového vnímání Romů. Ve všech ostatních případech se držím označení Romové.

²SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011.

2 Romové v Československu za dob republik a protektorátu

Dějiny romského etnika v Československu zaznamenaly v průběhu první poloviny 20. století značně dynamický vývoj. V každém z nastolených režimů se tato skupina potýkala s nerovným postavením ve společnosti i před zákonem. Státní intervence, které upravovaly poměry mezi romským a neromským obyvatelstvem měly povětšinou restriktivní povahu. Usilovaly o eliminaci určitého způsobu života Romů (např. kočování) či dokonce o eliminaci Romů jako celku (nacistická okupační politika). Tato opatření spíše skupinu dále vyčleňovala, než že by se zabývala příčinami jejího vyčlenění³. Ani první léta komunistické diktatury neznamenal obrat v tomto přístupu.

Nacismus a druhá světová válka znamenaly doposud nevídanou míru násilí a nátlaku v zacházení s menšinami, což konkrétně v případě Romů vyústilo v tábory nucených prací a následnou genocidu romského obyvatelstva. Z původních asi 6000 Romů žijících v Čechách a na Moravě přežilo holokaust pouhých 583.⁴ Na Slovensku sice vyloženě k přímé genocidě nedošlo, nicméně mnoho Romů bylo nuceno opouštět své domovy a sestěhovávat se na odlehlá a opuštěná místa spolu s dalšími Romy. Události těchto let pro většinu znamenaly hluboký pokles životní úrovně a ve vztahu k většinové „bílé“ veřejnosti i sociální izolaci.⁵

První polovina 40. let dala vzniknout novým podmínkám, které předznamenaly radikální změnu v poválečném vývoji romských obyvatel v Československu. Na jedné straně státu žila většina Romů ve špatných podmínkách s minimem pracovních příležitostí. Na druhé straně stejného státu motivovala touha po etnické homogenizaci vysídlování velké části Němců, Maďarů a jiných národností, v důsledku čehož vznikaly rozsáhlé vylidněné oblasti s mnoha opuštěnými nemovitostmi.⁶ Nedostatek pracovní síly nutné k poválečné obnově hospodářství představoval palčivý problém pro soukromé firmy i státní podniky, které na danou situaci reagovali mimo jiné i náborovými akcemi mezi Romy. První přesuny slovenských Romů do českých zemí tedy probíhaly v rámci pracovní povinnosti nebo náborových akcí.⁷ Další skupiny

³Takovým opatřením byl například prvorepublikový zákon č. 117/1927, který mimo jiné umožňoval odebírat romské děti nebo zakazoval Romům pobyt na určených místech.

⁴PAVELČÍKOVÁ, Nina, *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, Praha 2004, str. 23.

⁵Tamtéž.

⁶SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, str. 339.

⁷PAVELČÍKOVÁ, Nina, *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, Praha 2004, str. 25.

přicházeli s vidinou výnosnější práce a lepšího života. Nacházeli práci nejen ve větších městech, ale především ve vykliděném pohraničí. Romové byli často zaměstnáváni ve stavebnictví, železářských závodech, kamenolomech či na pilách. Sezonní práci bylo možné nalézt v zemědělských či lesnických závodech.⁸ Kromě Prahy a jiných průmyslových center (Kladno, Ostrava, Plzeň) zaznamenaly příliv romských obyvatel i severočeské regiony včetně Ústí nad Labem.

Velmi brzy se však začaly projevovat nedostatečné kapacity k ubytování dělníků, za kterými se často stěhovaly celé rodiny. Podniky se často nestaraly a státní úřady vůbec nebyly připravené na řešení zdravotních a hygienických podmínek ubytování, docházky romských dětí do škol či jakékoliv sociální podpory. Nevůlnost místních úřadů a nedostatečné či úplně absentující zázemí často podporovaly Romy v další migraci a kočování z okresu do okresu⁹, což posilovalo pocit ohrožení z nekontrolovaného pohybu a stimulovalo státní instituce k pokusům o jeho regulaci. Střetávaly se dvě protichůdné tendence motivované buď ekonomickými, nebo bezpečnostními zájmy. Nezodpovědný přístup zaměstnavatelů přispěl k celkové chaotičnosti a nepřehlednosti situace.

Problémy spojené s ubytováním a pobytem romských obyvatel řešili jednotlivé složky státní správy zprvu samostatně. Většina z nich se při tom uchylovala k předválečné legislativě, tedy k zákonu č. 117/1927, který se restriktivně vztahoval především k cikánskému kočování.¹⁰ Během roku 1946 byly projednávány různé návrhy na úrovni zemských národních výborů a posléze ministerstev vnitra a sociální péče. Především na půdě ministerstva vnitra a ministerstva práce a sociální péče se množily návrhy zahrnující i nucenou táborovou koncentraci romského obyvatelstva v českých zemích.¹¹ Diskuse o nucené internaci Romů provázela i reálný pokus o jejich praktickou aplikaci. V říjnu roku 1946 bylo v Ústí nad Labem z iniciativy okresního národního výboru internováno 97 dospělých a 36 dětí romského původu v místním kárném táboře Skřivánčí pole.¹² Snahou bylo zajistit levnou pracovní sílu na vyklízecí práce po Němcích, kterou byli Romové nuceni vykonávat bez nároku na mzdu. Většina

⁸Tamtéž, str. 26.

⁹Tamtéž, str. 26.

¹⁰GRULICH, Tomáš, HAIŠMAN, Tomáš, Institucionální zájem o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1945–1958, in: *Český lid*, roč. 73, č. 2, 1986, str. 73.

¹¹PAVELČÍKOVÁ, Nina, *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, Praha 2004, str. 26–28.

¹²PAVELČÍKOVÁ, Nina, *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, Praha 2004, str. 28.

internovaných byla brzy propuštěna a zařazena do jiných odvětví, kde byla pracovní síla zapotřebí.

Poměry se však od války přece jen proměnily a řešení „cikánské otázky“ tábory nucených prací již nebylo přijatelné. Vypovídá o tom průběh diskusí mezi jednotlivými resorty státní správy, během nichž byl takový návrh (přicházející z kruhů ministerstva práce a sociální péče) zamítnut v připomínkovém řízení. Proti v něm vystoupilo ministerstvo spravedlnosti, které argumentovalo chybějící legislativou nebo úřad předsednictva vlády, argumentující neefektivností a příděchem rasové diskriminace.¹³

Prioritou vyplývající z těchto jednání se nakonec stal celostátní soupis všech „potulných cikánů a jiných tuláků práce se štítících“, který byl nařízen v červenci 1947.¹⁴ Jednalo se o první poválečný soupis romských obyvatel a z názvu vyplývá, že se neměl vztahovat na Romy žijící usedle. Fakt, že se pouze na některé Romy měla vztahovat zvláštní opatření, napovídá, jak se konstruoval obraz „jinakosti“ romského etnika. Podle politiky státních úřadů „jiní“ neměli být všichni Romové přicházející ze Slovenska, ale pouze ti nadále migrující, neboť u nich nebyla možnost efektivní kontroly ústící v produktivní využití ve prospěch poválečného státu.

Průzkum uváděl, že se v českých zemích pohybovalo celkem 16 752 Romů, z čehož mělo být 5571 dětí mladších 14 let. Údaje ze soupisu však nelze považovat za zcela věrohodné.¹⁵ Vysoký počet evidovaných naznačuje, že se akce netýkala jen kočujících osob, ale i trvale usedlých, z čehož je patrný rozpor mezi přístupem centrálních institucí a lokální praxí, v níž pro jinakost existovala jiná kritéria. Většina romských pracovníků přicházejících ze Slovenska žila usedle, v těchto letech se však ještě neusazovala v českých zemích natrvalo, mnoho zde pobývalo jen na sezonní práce. Lze také předpokládat například nepřesné údaje v šetření o zaměstnanosti, na jehož základě soupis uváděl, že až 80 % dospělých romských mužů je zaměstnaných.¹⁶

3 Únor 1948 a romská problematika

Politický převrat v únoru 1948 přinesl předpoklady pro zásadní změnu v přístupu k romskému obyvatelstvu, která však nepřišla ihned. V záplavě měnicích se poměrů se

¹³GRULICH, Tomáš, HAIŠMAN, Tomáš, Institucionální zájem o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1945–1958, in: *Český lid*, roč. 73, č. 2, 1986, str. 73.

¹⁴Tamtéž.

¹⁵PAVELČÍKOVÁ, Nina, *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, str. 29–30.

¹⁶PAVELČÍKOVÁ, Nina, *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, str. 29–30.

romská problematika na nějaký čas téměř vytratila z úředních jednání. Z centrálních orgánů nepřicházely v prvních dvou letech žádné podněty, přičemž se těžiště práce přesunulo spíše na okresní a místní národní výbory, které se tak staly dočasně de facto určující autoritou z hlediska „státní romské politiky“. Dochované prameny všech instancí se povětšinou týkají různých stížností na nepořádek, ničení objektů, krádeže, špatné hygienické a ubytovací podmínky atp.¹⁷ Znovu se objevily návrhy, tentokrát od Zemského velitelství SNB, na řešení problémů nucenou táborovou koncentrací části romského obyvatelstva.¹⁸ Fakt, že nejen po válce, ale i po únorovém převratu bylo možné legitimně vznášet podobné návrhy, ukazuje, že se přístup nezměnil ze dne na den a že do jisté míry přetrvával rasistický diskurz z dob protektorátu.¹⁹ Tyto návrhy však nebyly v praxi nikdy realizovány.

3.1 Nový pohled

Nový světonázor s sebou přinesl i nový náhled na celou romskou problematiku, patrný od konce roku 1949. Podle něj za současný problematický stav nemohli samotní Romové, nýbrž předchozí společenský řád, který v důsledku kapitalistických výrobních vztahů vykořisťoval široké vrstvy obyvatelstva, avšak nuzná situace Romů v Československu se stala symbolem tohoto útisku. Nový přístup si zakládal na víře, že vymanění se z těchto poměrů a zavedení poměrů socialistických povede k osvobození a emancipaci lidí, včetně těch nejvíce degradovaných, za které byli Romové považováni. Jakékoliv známky zaostalosti měly být odstraněny v procesu budování socialismu, přičemž ale jako zaostalost se často chápala i romská tradiční identita.²⁰ Otázka začlenění romského obyvatelstva nabyla zásadního významu, neboť ve světle nového diskurzu vypovídala o tom, nakolik se podařilo překonat minulý společenský řád a vybudovat ten socialistický.

Postupem času se do popředí dostávaly pojmy jako „cikánská otázka“ či „převýchova cikánského obyvatelstva“,²¹ z níž se posléze vyvinul jediný možný

¹⁷Tamtéž, str. 33.

¹⁸GRULICH, Tomáš, HAIŠMAN, Tomáš. Institucionální zájem o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1945–1958, in: *Český lid*, roč. 73, č. 2, 1986, str. 74.

¹⁹SPURNÝ, Matěj. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, str. 246.

²⁰SPURNÝ, Matěj. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, str. 247.

a legitimní instrument integračního procesu.²² Měla za úkol zbavit Romy nevhodných způsobů života, kterým si během staletí přivykli, a umožnit jim plnohodnotné zapojení do nové společnosti. Způsoby, jakým by převýchova měla probíhat, se v představách jednotlivých aktérů od počátku různily svou mírou represe, paternalismu či autonomie romského etnika. Společná jim byla rétorika rozcházející se s dosavadní praxí. Z cikánské převýchovy měla v podobě tisíců nových budovatelů profitovat celá společnost. V těchto výkladech ale Romové nebyli jedinou skupinou obyvatel, která byla negativně poznamenána předešlým režimem. Ten měl na svědomí i odmítavé postoje a chování majoritní společnosti, která Romy na základě „buržoazních předsudků“ nadále diskriminovala.²³ Převýchovné působení tak v některých koncepcích nemělo být cíleno pouze na Romy samotné, ale stejnou měrou mělo šířit osvětu i ve většinové společnosti. Nápomocná při tom měla být především masová média jako tisk a film utvářející vhodný obraz Romů, respektive formující žádoucí diskurz o Romech.

Politika si zakládala na nových zásadách „proletářského internacionalismu“ a víry v absolutní rovnost všech lidí, které alespoň částečně obrušovaly vyostřený český nacionalismus poválečných let.²⁴ Díky tomu se zlepšila situace nejen mnoha Romů, nýbrž i Němců či Maďarů. Etnickým menšinám se dostalo větší míry bezpečí také proto, že se represivní opatření zaměřila na jiné části populace. Ty byly vymezovány spíše na základě třídy nebo politické orientace než rasy či etnika. Romové tak mohli opět užívat základních občanských a sociálních práv.²⁵

Zvláštní aspekt nového přístupu k etnickým menšinám včetně Romů představuje deklarovaný soulad se zásadami národnostní politiky stalinismu. Jde však o pojem velice nejednoznačný, neboť v multietnickém prostředí Sovětského svazu se podoby této politiky radikálně lišily ve vztahu ke konkrétní skupině obyvatel.²⁶ V závislosti na národnosti a jeho teritoriu se v rámci stalinské národnostní politiky uplatňovaly různé přístupy od etnických čistek, deportací a násilné asimilace až po podporu jazyka a rozsáhlou územní a kulturní autonomii, přičemž se podoba národnostní politiky

²¹GRULICH, Tomáš, HAIŠMAN, Tomáš, Institucionální zájem o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1945–1958, in: *Český lid*, roč. 73, č. 2, 1986, str. 74.

²²SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, str. 276

²³Tamtéž, str. 252.

²⁴SPURNÝ, Matěj, Pokus o převýchovu, in: *Paměť a dějiny – čtvrtletník*, ročník XI, 2017/03, str. 4.

²⁵SPURNÝ, Matěj, Pokus o převýchovu, in: *Paměť a dějiny – čtvrtletník*, ročník XI, 2017/03, str. 4.

²⁶SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011 str. 88.

značně proměňovala v jednotlivých dekádách.²⁷ V Československu se různé přístupy tímto pojmem běžně zaštiťovaly, avšak komunističtí funkcionáři nereflektovali zmíněné časové proměny v národnostní politice sovětského svazu, což mělo za následek rozporuplný přístup k etnickým menšinám, zejména k Romům. Poměry v obou státech se značně lišily a tím, že poválečné Československo razantně odmítalo poskytování územní autonomie etnickým menšinám, bylo v podstatě znemožněno následovat stalinský přístup k národnostní politice.²⁸ Přesto však posloužil jako vzor dílčím opatřením a praktikám, třeba i v podobě dočasné podpory emancipace. Proklamace „v duchu stalinské národnostní politiky“ byla užívána spíše k sebelegitimizaci skrze ideologickou věrnost než kvůli následování nějakého koherentního postupu.²⁹

3.2 Mění se legislativa

Dosavadní represivně-segregační přístup se do značné míry revidoval. Obrat vyvrcholil roku 1950, když bylo zrušeno zvláštní zákonodárství pro Romy, především tedy zákon č. 117/1927 o potulných cikánech, a to pro jeho „příchut’ rasové diskriminace neslučitelné s naší ústavou a lidově demokratickým zřízením“.³⁰ Kromě otevřeného rasismu byl přístup kapitalistické společnosti kritizován i kvůli naprosté neochotě k zapojování Romů na trh práce nebo celkové lhostejnosti a nezájmu o jejich životní podmínky. Měřítkem skutečného zapojení do společnosti byla práce, přičemž stát se měl začít zajímat o záležitosti k ní přidružené, jako ubytovací podmínky nebo řádnou výchovu dětí. Žádný nový zákon vztahující se výhradně k Romům nevznikl a ti tak byli formálně zrovnoprávněni se zbytkem obyvatelstva.

Na pozadí tohoto vývoje se začaly ústřední orgány tématu intenzivněji věnovat. V listopadu 1949 začala fungovat komise pro „řešení cikánské otázky“. Na komisních jednáních zasedali zástupci ministerstev, ÚV KSČ, odborů, různých národních výborů a dalších. Měla se zabývat plánem jednotlivých směrnic a legislativních úprav, avšak žádná konkrétnější představa o postupu při řešení „cikánské otázky“ vytvořena nebyla.³¹ Komise se v letech 1950–1951 snažila mapovat situaci Romů v Československu skrze dotazníkovou akci o „zařazování osob cikánského původu do trvalého pracovního

²⁷Tamtéž.

²⁸Tamtéž, str. 90.

²⁹Tamtéž, str. 88.

³⁰NA, f. 850/3 (AMV-D), k.1283, Zpráva k oběžníku MV (Cikánská otázka v ČSR), 22. srpna 1951.

³¹PAVELČÍKOVÁ, Nina, *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, Praha 2004, str. 34.

procesu“.³² Kromě informací týkajících se pracovního zařazení a bytových, sociálních či zdravotních podmínek Romů se dotazník zabýval také činností podřízených orgánů při řešení dané problematiky. Ve zprávě se do značné míry projevovaly rozdíly v představách jednotlivých ministerstev či národních výborů. Rozdílné názory panovaly především ohledně otázky uznání národní svébytnosti Romů či míry autonomie romských komunit.³³ Nina Pavelčíková popisuje například panující rivalitu mezi ministerstvem vnitra (MV) a ministerstvem informací a osvěty (MIO), patrnou z negativního stanoviska MIO vůči návrhům MV ze srpna 1951, pro jejich značně diskriminační a asimilační aspekty.³⁴ Na základě tohoto rozporu se lze domnívat, že MIO zastávalo liberálnější přístup kladoucí větší důraz na svébytnost romského etnika než MV.

Důležitým dokumentem, který znovu zaváděl zvláštní legislativu vůči Romům, byla směrnice z března 1952. Nazývala se „Úprava poměrů osob cikánského původu“ a byla určena národním výborům všech stupňů. Na její tvorbě se podílelo především ministerstvo vnitra, což vypovídá o převaze koncepce, mezi jejíž hlavní rysy patřilo odmítání pohledu na romské etnikum jakožto národnostní menšinu a snaha o spolehlivou kontrolu, i za cenu represivních opatření. Směrnicí předcházela akce „Cikánská otázka v ČSR“, při níž si nechalo ministerstvo vnitra vypracovat podrobné zprávy o stavu romské populace od všech krajských národních výborů. Požadované informace se týkaly především počtu usedlých i kočovných Romů v jednotlivých krajích, jejich způsobu života, školní docházky dětí atp.³⁵ Cílem této směrnice bylo vytvoření jednotného a uceleného přístupu, podle něž by se integrace Romů realizovala. Představovala několik oblastí, do kterých bude stát prostřednictvím národních výborů intervenovat. Tyto zásahy se měly týkat jak samotných Romů, tak i pracovišť nebo samotných národních výborů, kde se měl brát v potaz teprve probíhající socializační proces. Úprava dále zaváděla i některé organizační změny, podle nichž se převýchovným procesem do budoucna zabývaly především bezpečnostní

³²GRULICH, Tomáš, HAIŠMAN, Tomáš, *Institucionální zájem o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1945–1958*, *Český lid*, roč. 73, č. 2, 1986, str. 74.

³³Tamtéž, str. 35.

³⁴PAVELČÍKOVÁ, Nina, *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, Praha 2004, str. 35.

³⁵GRULICH, Tomáš, HAIŠMAN, Tomáš, *Institucionální zájem o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1945–1958*, *Český lid*, roč. 73, č. 2, 1986, str. 74.

referáty (tj. III.) národních výborů.³⁶ Podle směrnice se měla převýchova řídit osmibodovým programem, který ve svém článku³⁷ shrnula Eva Šotolová takto:

1. Zapojení do řádného pracovního poměru a ubytování v místě bydliště.
2. Kontrola správnosti vyplácení mezd.
3. Zvýšený dohled nad docházkou do školy a zajištění umístění cikánských dětí do předškolních zařízení.
4. Výchova ostatního obyvatelstva, již se má dosáhnout odstranění zbytků rasové diskriminace.
5. Odstranění všech projevů diskriminace v úředním styku a ve veřejném životě při současné likvidaci negramotnosti.
6. Zapojení uvědomělých občanů cikánů do převýchovného procesu.
7. Řádná evidence cikánského obyvatelstva.
8. Usazení kočovných cikánů.

Zmíněných osm bodů stanovilo hlavní oblasti v působení na romské obyvatelstvo. V doplňujícím oběžníku z května téhož roku ministerstvo vnitra zavazuje národní výbory k podávání pravidelných, půlročních hlášení o zkušenostech či dosažených úspěších v převýchovném procesu.³⁸ Ministerstvo se tak snažilo získat větší přehled a kontrolu nad praxí jednotlivých lokálních politik.

3.3 Práce a vzdělání: dvě klíčové oblasti převýchovy

Oblastí, které byly z hlediska převýchovy cikánů vnímány jako klíčové, bylo nepochybně víc než pouze práce a vzdělávání. Určitě by se do této kategorie mohl zařadit třeba tlak na dodržování hygieny a péči o zdraví, který kromě boje proti šíření

³⁶Tamtéž, str. 75.

³⁷ŠOTOLOVÁ, Eva, *Romové 1945–1989*, in: Speciální pedagogika: časopis pro teorii a praxi speciální pedagogiky, roč. 3, č. 5, 1992/1993, str. 35.

³⁸GRULICH, Tomáš, HAIŠMAN, Tomáš. Institucionální zájem o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1945–1958, *Český lid*, roč. 73, č. 2, 1986, str. 75.

chorob sloužil jako nástroj disciplinace.³⁹ Dle mého názoru se však v těchto oblastech tolik neprojevovala specifika jednotlivých koncepcí cikánské politiky, neboť se jednalo spíše o obecné tendence moderní společnosti.⁴⁰ Z tohoto důvodu se na následujících řádkách budu zabývat jen oblastmi pracovního zapojení a vzdělávání dětí.

Poměr jednotlivce k práci byl určující pro jeho společenský status nejen v období budování socialismu a netýkal se pouze romského etnika.⁴¹ Klíčovou roli zapojování do pracovního procesu lze vyvodit z úředních dokumentů nebo tisku a výchovných materiálů. Zaměstnaností a pracovními podmínkami se zabývala výše zmíněná směrnice ministerstva vnitra i jiné interní dokumenty⁴², v tisku a úředních zprávách se psalo o „cikánech s dobrým poměrem k práci“ nebo o jednotlivcích navržených na úderníky. Zapojení do práce je i ústředním tématem osvětového filmu *Můj přítel Fabián* od režiséra Jiřího Weisse. Film pochází z roku 1953 a tvůrci v něm ztvárnili proces přeměny Gejzy Fabiána z negramotného, chudého cikána na emancipovaného socialistického budovatele. Tato proměna byla možná jednak díky aktivnímu zapojení do práce a začlenění od pracovního kolektivu a jednak díky osvícenému přístupu jeho spolupracovníka Trojana, který jednal bez předsudků a ve filmu reprezentoval správný pohled na cikány. Tento příběh byl konfrontován s realitou, když vrámci natáčení přišli tvůrci do kontaktu s romskými zaměstnanci ostravských oceláren a byli natolik šokováni jejich reálnými bytovými a materiálními podmínkami, že kvůli tomu adresovali dopis prezidentu Klementu Gottwaldovi.⁴³

Tlak na pracovní zapojení a produktivistické myšlení byl podpořen poválečnou obnovou hospodářství, chybějící pracovní silou a důrazem na průmyslovou produkci,

³⁹SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, str. 262.

⁴⁰Tamtéž.

⁴¹Tamtéž, str. 256.

⁴²„Hlavním předpokladem výchovy cikánského obyvatelstva je jejich začlenění do trvalého zaměstnání [...] práce není pouze zdrojem k získání obživy a zvýšení životní úrovně, ale současně i mocným činitelem ve výchově člověka. [To] platí dvojnásobně pro cikánské obyvatelstvo. V procesu soustavné činnosti osvojí si cikánský pracující mnoho dobrých návyků a dovedností, které potřebuje pro upevnění svého charakteru. [...] Pocití společenskou užitečnost práce a odpovědnost jednotlivce před kolektivem spolupracovníků, před celou společností [...] bude-li dobře veden, projeví se u něho snaha po dalším sebevzdělávání a získání vyšší kvalifikace, po přizpůsobení a naprostém splynutí s většinou ostatních občanů.“ NA, AÚV KSČ, f. 05/3 (ideologické oddělení), sv. 36, a. j. 280, s. 1–17, Návrh referátu pro celostátní aktiv o práci mezi cikánským obyvatelstvem, bez datace [1960]. Citováno v: SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, str. 255.

⁴³ DONERT, Celia, *The rights of the Roma: the struggle for citizenship in postwar Czechoslovakia*, New York 2017, str. 59.

o níž opírala socialistická diktatura svou legitimitu.⁴⁴ Romská populace představovala velký rezervoár pracovních sil. Logika pracovního zapojení však fungovala i obráceně, tedy že kdo nepracoval, ten zároveň škodil snahám ostatních a parazitoval na systému.

Druhým pilířem převýchovy bylo vzdělávání. Největší význam byl připisován programům cíleným na děti a mládež, která ještě nechodila do práce. Vzdělávací kurzy byly organizovány i pro dospělé Romy, ačkoliv kolem nich panovala o dost větší skepse. Asimilace dospělých měla probíhat spíše na pracovištích, avšak důležitou motivací zde byla potřeba základního vzdělání a disciplinace negramotných Romů před nástupem vojenské služby. Organizaci vzdělávacích kurzů měly na starosti lokální národní výbory a jejich obsahem měla být kromě gramotnosti i občanská a politická výchova. Obecně se však tyto kurzy potýkaly s oboustranným nezájmem a malou docházkou.⁴⁵

Větší míru nadšení (ze strany organizátorů) lze naproti tomu v první polovině 50. let pozorovat u vzdělávacích projektů cílených na děti. První projekty vznikaly v letech 1950–52 z iniciativy jednotlivých nadšenců a nikoli z centrálně koordinované akce. Jejich deklarovaným cílem bylo výchovou a vzděláním zajistit cikánským dětem důstojný život ve společnosti,⁴⁶ neboť mnozí sdíleli světonázor, jehož součástí byla víra v možnou radikální proměnu člověka,⁴⁷ a tudíž i přesvědčení, že romské děti jsou „převychovatelné“. Vzhledem k životním podmínkám velké části z nich – extrémní chudoba, negramotnost v rodině, jiné zvyklosti – je nebylo možné rovnou začleňovat do běžných tříd většinové populace. Jednalo se sice o vytyčený záměr, v teorii i praxi se však nejprve přešlo ke zvláštním třídám pro cikánské děti. V těchto třídách se měly děti naučit jak čtení, psaní a podobnému učivu, tak i základům hygieny nebo společenského chování. V obecnější rovině šlo nepochybně i o získávání potřebných návyků jako pravidelná a včasná docházka, upravený vzhled či smysl pro zodpovědnost vůči nařízením. Zvláštní školy a výchovná zařízení pro cikány vznikaly v různých částech země, např. v jihočeském Květušíně, v Mělči u Opavy, Soběsukách u Žatce nebo v Hradci Králové.⁴⁸

⁴⁴SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, str. 257.

⁴⁵PAVELČÍKOVÁ, Nina, *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, Praha 2004, str. 50.

⁴⁶SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, str. 258.

⁴⁷Tamtéž, str. 247.

⁴⁸PAVELČÍKOVÁ, Nina, *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, Praha 2004, str. 133.

Pokud se jednalo o nějaké zlé návyky u romských dětí, na prvním místě se mohlo vinit nevhodné rodinné prostředí, které by v běžném pojetí mělo děti základům společenského chování naučit. Výchovná zařízení měla v tomto ohledu rodinné prostředí nejen doplnit, ale v ideálním případě nahradit, neboť negramotní rodiče nemohli sloužit za vzor požadovaného chování. Naopak v očích pedagogů a vychovatelů působili rodiče a vliv domácího prostředí kontraproduktivně, neboť udržovali v dětech vzory chování, které se oni snažili vymýtit. Odejmutí dětí ze „zhoubného vlivu“ domácího prostředí bylo jedním z legitimních způsobů převýchovy.⁴⁹

S touto premisou pracoval například Miroslav Dědič⁵⁰ ve výše zmiňované květušínské „Škole Míru“, z níž se v průběhu stala škola internátní. Škola je mimo jiné známá svými kontroverzními praktikami, v rámci nichž docházelo právě k násilnému vytrhávání dětí z jejich rodinného zázemí. V jednom ze svých deníků si Dědič poznamenává: „*Myšlenka internátu vrtala mi stále hlavou [...]. Poněvadž situace ve vsi se zdá zhoršovat, kdy starší Cikáni háží na děti kamením proto, že něco už dovedou, zatímco oni jsou negramotní, bylo nutno pomýšlet na skutečné izolování dětí od ostatního domácího prostředí. Nastává situace, kdy školní děti dávají ve víře přednost mně — tedy škole před bratry a rodiči — tedy domovem. Začalo být přímo palčivým problémem odtrhnout děti zhoubnému prostředí docela. Dali jsme možnost spát ve škole.*“⁵¹

Zvláštní zařízení pro romské děti byla vnímána jako nezbytná, zároveň však byla zdůrazňována jejich dočasnost a brzké zapojení mezi ostatní děti.⁵² Květušínský projekt byl svou koncepcí dlouhodobých internátů i délkou fungování unikátní. Ostatní projekty existovaly spíše ve formě letních „převýchovných táborů“ (Mělč u Opavy) nebo

⁴⁹SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, str. 259.

⁵⁰„A já sem vlastně už do Vánoc v tom roce 50 přišel na to, že sou to děti kultivované jako každé jiné dítě, že to co umí, mělo z toho, co vidělo doma, a poněvadž doma nic pořádného nevidělo, nemohlo být jiné, tak sem si uvědomil, teď záleží na tobě, jaký budou...“ Rozhovor s M. D., 1. 4. 2009, Chlumany (rozhovor vedla B. Šebová), in: ŠEBOVÁ, Barbora, „Škola Míru“ v Květušíně 1950–1954 (a její pokračování na Dobré Vodě u Prachatic) – kritická reflexe v historickém kontextu 50. let. Praha 2009. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta.

⁵¹Deník MD, 11. 1. 1951. in: MRK, 250/2006. Citováno v: ŠEBOVÁ, Barbora, „Škola Míru“ v Květušíně 1950–1954, Praha 2009, Diplomová práce.

⁵²SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, str. 261.

speciální vyrovnávací třídy (při Národní škole v Kavkově ulici v Ostravě).⁵³ Zakládání zvláštních tříd pro romské děti pak získalo právní rámec výše zmiňovanou směrnicí Úprava poměrů osob cikánského původu. Tato praktika odrážela situaci, kdy bylo čím dál více Romů nuceno posílat své děti do škol, avšak školy vůbec nebyly připraveny (nebo ochotny) tyto děti přijímat.⁵⁴

3.4 Konzervativní a progresivní přístupy k cikánské otázce

Jak již bylo uvedeno výše, státní politika v první polovině 50. let nebyla jednotná, nýbrž se v závislosti na dané instituci či oblasti působení značně různila. Nina Pavelčíková popisovala dokonce rivalskou konkurenci panující mezi jednotlivými ministerstvy a jimi prosazovanými politikami. Různily se jak požadovanými cíli, tak i prostředky, jimiž mělo být cílů dosaženo. Jiným rozdílem byla například míra, do jaké navazovaly na předchozí praxi, nebo nakolik se od ní snažily distancovat.

Matěj Spurný ve své práci⁵⁵ identifikuje dva základní typy politik vůči cikánskému obyvatelstvu, které byly v popisovaném období promyšleny a do jisté míry realizovány.⁵⁶ Prvním typem je přístup, který nazývá osvícensko-absolutistický. Tato koncepce reprezentuje nové, často odvážné pokusy o integraci Romů do společnosti. Osvícenský absolutismus v tomto kontextu zastřešuje přístupy, které v souladu s ideály humanismu stavěly do popředí dobro Romů samotných. Převýchova byla vykonávána v jejich vlastním zájmu, neboť z integrace mohli v budoucnu Romové značně profitovat. V politikách, spadajících do této kategorie, figurovali jako hlavní aktéři sami Romové a základním předpokladem jejich realizace byla vůle Romů participovat, jinými slovy bylo zohledňováno, že sami Romové musejí změny chtít a jejich spoluúčast na převýchově byla často akcentována. Přesto však byly cíle převýchovy často vytyčovány autoritativně a výsledná podoba integrace byla plně v režii neromských „vychovatelů“. Vzhledem k tomu, že zmíněné principy představovaly zcela nové aspekty v přístupu k Romům a že se od dřívějších politik radikálně upouštělo, představoval tento přístup určitý druh revoluce shora, proto se dá považovat za přístup progresivní, což je i označení, které budu užívat ve zbytku práce.

⁵³PAVELČÍKOVÁ, Nina, *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, Praha 2004, str. 47.

⁵⁴SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, str. 261.

⁵⁵SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011.

⁵⁶Tamtéž, str. 274.

Promýšlení koncepcí tohoto typu je možné sledovat například na ministerstvu informací a osvěty, kde vznikaly pracovní skupiny odborníků, sociálních pracovníků i romských aktivistů, mající za úkol koncipovat ucelenou politiku vůči Romům s dlouhodobou vizí. Obecně lze konstatovat, že v místech, kde převládaly progresivní směry, měli ve formování koncepcí podstatně větší slovo odborníci z jednotlivých oblastí (například pedagogové, antropologové). Dalším specifíkem tohoto přístupu bylo přesvědčení, že převýchova cikánů je záležitost, kterou nelze provést během jednoho či dvou let, nýbrž že se jedná o skutečně dlouhodobý proces, který však stojí za to podstoupit. Dlouhodobé koncipování převýchovy podporovalo využívání méně násilných prostředků než takzvaná rychlá řešení. Dobrým příkladem tohoto přístupu v praxi je například pedagog Miroslav Dědič a jeho internátní Škola Míru v Květušíně.

Druhý typ, který stál do velké míry v opozici vůči přístupům progresivním, nazývá Matěj Spurný restriktivně-byrokratický. Z názvu lze hned odvodit jeho dvě základní charakteristiky, a sice že se opatření v rámci tohoto směru zaměřovaly především na potírání kriminálního, nebo prostě negativně vnímaného jednání, a že činnými aktéry měli být hlavně úředníci opírající svá rozhodnutí o jasné právní předpisy. Mezi sledované cíle těchto politik patřilo získání přehledu a efektivní kontroly nad romským obyvatelstvem, jeho následné využití jako pracovní sílu a nakonec úplná asimilace.

Tyto cíle napovídají, že tento směr převládal především v bezpečnostních orgánech a jim nadřazenému ministerstvu vnitra. Zatímco na ministerstvu informací a osvěty pomáhaly skupiny odborníků (včetně těch romských) formulovat dlouhodobější koncepce integrace⁵⁷, na ministerstvu vnitra šlo o vytyčení několika dílčích problematik, které byly důležité z hlediska kontroly pořádku a pracovního využití a na které pak byla zaměřena jednotlivá opatření. Spíš než k pozvolnému působení s dlouhodobou vizí se na těchto pozicích přiklánělo k jednodušším a rychlejším postupům, často represivnějšího charakteru, příkladem je například zákaz kočování. V důsledku tohoto přístupu se celá romská otázka redukovala na několik bodů souvisejících s dodržováním společenských pravidel. Jazyk, který byl používán ve vztahu ke kočovným, často ale i k usazeným Romům, byl kriminalizující a někdy až

⁵⁷Roku 1952 vyvíjelo ministerstvo informací a osvěty velkou iniciativu koncepčně uchopit romskou problematiku, která se projevovala například pořádáním konferencí. Těch se kromě úředníků účastnili i odborníci z jednotlivých oblastí, sociální pracovníci i zástupci romských aktivistů.

dehumanizující. Tento policejní způsob přistupování k Romům kontinuálně přetrvával napříč první polovinou 20. století, únorovým převratem i revolučními 50. lety,⁵⁸ kvůli čemuž je možné jej v našem kontextu pokládat za přístup konzervativní.

3.4.1 Otázka národnosti

Rozdílné směry v řešení romské otázky však existovaly v souladu s centrálním dogmatem (jímž bylo vnímání Romů jakožto obětí kapitalistického uspořádání atp.), respektive vycházely ze stejných ideologických předpokladů, lišily se však svými názory na průběh převýchovy i na její žádoucí výsledky. Jednou z hlavních dělicích linií těchto směrů byla otázka národnosti, tedy zda se v případě Romů jedná o národnostní menšinu či nikoliv.⁵⁹ Jednalo se o zásadní otázku, neboť status národnostní menšiny znamenal právo skupiny na kulturní autonomii a podporu vlastního jazyka.⁶⁰

Podpora romské národní svébytnosti se tedy projevovala právě odmítáním asimilačních snah, podporou romské kultury a studiem romského jazyka. Tyto snahy, inspirované především stalinskou politikou vůči Romům na přelomu 20. a 30. let, byly manifestované v srpnu roku 1953, kdy byla z iniciativy Svazu československých spisovatelů svolána celostátní porada „O cikánské otázce a prvních úkolech v jejím řešení“.⁶¹ Účastnili se jí zástupci z řad odborníků, ministerstev i ÚV KSČ. Ústy lékaře Karla Holubce a jiných se zde artikuloval důraz na podporu romské národní svébytnosti, jejího kulturního růstu a romského jazyka. V návaznosti na poradu byla v září 1953 zřízena komise pro spisovnou romštinu při Orientálním ústavu ČSAV, jež měla zároveň za úkol formulovat teoretické a ideologické základy koncepce přístupu k Romům.⁶² O práci komise však stranické orgány brzy přestaly jevit zájem.⁶³

Co se zvláště prosazovaných přístupů týče, jejich rozdílnost vyplývala i z jednotlivých oblastí, kterým se ministerstva věnovala. Zájem ministerstva informací a osvěty o záležitosti kulturní přirozeně vedl také k podpoře tradiční kultury romské,

⁵⁸SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, str. 278.

⁵⁹PAVELČÍKOVÁ, Nina, *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, Praha 2004, str. 35.

⁶⁰SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, str. 86.

⁶¹Tamtéž, str. 274.

⁶²PAVELČÍKOVÁ, Nina, *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, Praha 2004, str. 36.

⁶³SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, str. 274.

což následně ovlivnilo i jeho postoj vůči otázce národnosti. Naproti tomu ministerstvo vnitra mělo na starosti především záležitosti týkající se „*technických otázek, jako byly úkoly národních výborů, školní docházka, koncentrace či rozptyl*“,⁶⁴ při jejichž plnění nebyla národnostní otázka ani dlouhodobá perspektiva brána v potaz.

3.5 Zapojení Romů do převýchovy

Převýchova dospělých Romů se týkala celkové přeměny jejich způsobu života. Několik vybraných osob se na tomto procesu mohlo podílet jakožto aktivisté, působící na ostatní a jdoucí za příklad. Jejich úloha spočívala ve zprostředkovávání požadovaných změn ostatním romským spoluobčanům jim srozumitelnými prostředky. Od roku 1952 byla pořádána pravidelná školení pro vzorně pracující romské komunisty, kteří byli pro tyto projekty vybíráni krajskými národními výbory.⁶⁵ Vybraní aktivisté pak absolvovali kurzy v politických školách KSČ, kde se mimo jiné učili i zásadám a formám kulturně osvětové práce mezi Romy.⁶⁶ Na celostátních školeních pro romské aktivisty se kromě ministerských úředníků podíleli i lidé z řad odborníků na romskou problematiku, např. Eva Davidová, Milena Hübschmannová či Miroslav Dědič.

I přes řadu školení a ideologickou průpravu však neprobíhalo působení romských aktivistů podle představ, aktivisté neměli výrazný vliv na „nepřizpůsobivé“ a nadšení rychle opadávalo.⁶⁷ Nina Pavelčíková vidí příčiny neúspěchu v komplexnosti vztahů, které panovaly mezi jednotlivými romskými subetnickými skupinami. Spíše než že by romští aktivisté šli za příklad, se často stávali terčem posměchu či dokonce otevřeného nepřátelství.⁶⁸ Další možnou příčinou neúspěchu (jak ještě detailněji rozeberu níže) mohla být samotná náplň práce romských aktivistů. V případě Ústí n. L. měli aktivisté mimo jiné sloužit jako informátoři a pomáhat Veřejné bezpečnosti ve výkonu, což mohlo pochopitelně narušovat vzájemné vztahy a tudíž i pozitivní vliv na ostatní Romy.

Snahu vyřešit „cikánskou otázku“ vyvíjelo mnoho aktérů – úředníci ministerstev a národních výborů, společenské organizace jako Čs. červený kříž nebo Čs. svaz

⁶⁴Tamtéž.

⁶⁵PAVELČÍKOVÁ, Nina, *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, Praha 2004, str. 51.

⁶⁶Tamtéž, str. 51.

⁶⁷Tamtéž, str. 52.

⁶⁸Tamtéž, str. 53

mládeže, aktivisté a dobrovolníci, pedagogové. Většinou jednali nekoordinovaně a bez jakékoliv dlouhodobější koncepce, což bylo příznačné pro celé období první poloviny 50. let. Je patrné, že počáteční nadšení časem vystřídala skepse. Směrnice ministerstva vnitra z roku 1952 se plnila jen formálně a naprosto nedůsledně.⁶⁹ Legislativní úpravě se nepodařilo zavést jednotnou celostátní koncepci, přičemž pokračující živelná migrace a realita každodenního soužití nutila místní úřady si na vlastní problémy vytvářet vlastní politiku.

4 Proměny politiky vůči Romům v druhé polovině 50. let

Plánované úspěchy v převýchově cikánů se nedostavovaly, což nejen že diskreditovalo představu dobrovolné a postupné přeměny Romů v socialistické občany, ale také podlamovalo autoritu státu jako takového. Nespokojení občané se v mnoha stížnostech dovolávali důslednějších a tvrdších opatření. Pokud se nedostavovala, bylo to vnímáno spíš jako slabost úřadů prosazovat svou politiku než cokoli jiného. Odpor přicházel i od národních výborů, které reflektovaly místní poměry. Tento tlak „zdola“ byl přítomný již od počátku snah o integraci⁷⁰, avšak s opadajícím nadšením a nedůsledným plněním proklamací sílil. Stížnosti se kromě kázně a malého pracovního zapojení týkaly především nekontrolované migrace. Fluktuace romských obyvatel napříč kraji znemožňovala efektivní kontrolu či alespoň vedení přehledné evidence. To vše umocňoval proces postupně opadávajícího budovatelského nadšení, které stálo v pozadí progresivních snah.

Tyto důvody podnítily změnu politiky ústředních orgánů KSČ vůči Romům. Namísto doposud relevantních názorů, sdílejících paternalistickou snahu postarat se o Romy a v jejich vlastním zájmu je včlenit do společnosti se postupně přiklonilo ke kriminalizujícímu pohledu na Romy s důrazem na socialistickou zákonnost. Jinými slovy došlo k nabytí definitivní převahy restriktivně-byrokratické praxe a rezignaci na „*důsledně emancipativní charakter politiky vůči cikánům a na odmítání násilné asimilace*“.⁷¹ Prioritou dominantní politiky bylo získání efektivnější kontroly skrze

⁶⁹f. ÚV KSČ, 05/3 – Ideologické oddělení, sv. 36, arch. j. 290, 294. Citováno v: PAVELČÍKOVÁ, Nina. *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, Praha 2004, str. 54.

⁷⁰Nebylo ojedinělé, že by se místní národní výbory pokoušely Romů ve svých okresech zbavit. Buďto samy vytlačovaly kočovné skupiny, nebo se snažily k zásahu přimět vyšší orgány. Dělo se tak i v oblastech, kde byl reálný nedostatek pracovních sil. V navrhovaných řešeních se běžně vyskytovaly nápady zahrnující tábory nucených prací (např. MNV Mladá Boleslav). SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, str. 272–278.

⁷¹Tamtéž, str. 276.

likvidaci kočovného způsobu života, pracovní migrace a v posledku úplné asimilace cikánského obyvatelstva. Při řešení otázky, v jaké formě by se tato politika měla realizovat, našlo ÚV KSČ inspiraci ve výnosu prezidia Nejvyššího sovětu SSSR z roku 1956. Výnos byl namířen především proti cikánům a obsahoval zákaz bezpracného tuláctví pod pohrůžkou nápravných prací od dvou do pěti let.⁷² Do středu dění se opět vrátil zrušený prvorepublikový zákon 117/1927, jehož analýzu si roku 1957 nechalo ideologické oddělení ÚV KSČ vypracovat. Revidování postoje k prvorepublikovému zákonu svědčí o obecnějším návratu k tradičnímu, konzervativnímu pohledu na cikánskou problematiku.⁷³ Avšak nejde tak úplně o návrat jako spíše o znovunabytí na relevanci, neboť „*postoje bezpečnostních orgánů jsou zpravidla svědectvím o kontinuitě předválečného restriktivního přístupu k cikánské problematice*“.⁷⁴ Zmíněné legislativy ovlivnily podobu nového usnesení, v němž se zhmotnila proměna nazírání této problematiky – bylo jím usnesení politického byra ÚV KSČ „o práci mezi cikánským obyvatelstvem v ČSR“ z dubna 1958.

Tato směrnice definitivně stanovila, že v případě romského obyvatelstva se nejedná o svébytnou národnostní menšinu, která by vyžadovala jistou míru autonomie, nýbrž o „sociálně a kulturně zaostalé obyvatelstvo vyznačující se charakteristickými rysy způsobu života“⁷⁵, tedy o skupinu, kterou je žádoucí asimilovat s většinovou populací. Romové byli podle způsobu života děleni do tří kategorií: usedlí, polousedlí a kočovní. Hlavními nástroji asimilace mělo být zařazení do pracovního procesu a trvalé usídlení, v rámci něhož mělo prostřednictvím rozptylu dojít k přetrhání rodových vazeb, oslabení kulturních specifik, které byly vnímány jako známky zaostalosti.

Téhož roku následoval zákon č. 74/1958 o trvalém usídlení kočujících osob. Formálně v něm pochopitelně nebylo specifikováno, že se vztahoval ke konkrétní minoritě, čímž by odporoval ústavě, avšak z jeho znění i aplikace je více než zřejmé, že byl namířen výhradně na Romy.⁷⁶ A to nejenom na ty kočovné, ale na všechny migrující za práci nebo nežijící běžným způsobem života.⁷⁷ Zákon rovněž odporoval ústavnímu

⁷²Tamtéž, str. 280.

⁷³SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, str. 276.

⁷⁴Tamtéž, str. 278.

⁷⁵PAVELČÍKOVÁ, Nina, *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, Praha 2004, str. 59.

⁷⁶Tamtéž, str. 62.

⁷⁷SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, str. 268.

právu svobody pohybu, neboť na jeho základě došlo k výrazné regulaci pohybu nejen kočovných Romů. Skládal se z pěti paragrafů. První stanovoval, že národní výbory jsou povinny poskytnout dosud kočujícím obyvatelům pomoc při přechodu na usedlý způsob života, poskytnout zaměstnání a ubytování. Druhý paragraf vymezoval pojem „kočovní způsob života“, pod který měl být zahrnut každý, kdo se toulá z místa na místo a neživí se poctivou prací. Třetí část stanovovala trest odnětí svobody na dobu šesti měsíců až tří let pro ty, kteří budou pokračovat v kočovném způsobu života. Poslední dva paragrafy se týkaly provádění zákona.⁷⁸

Směrnice k vykonání zákona č. 74/1958 je na rozdíl od zákona samotného namířena už i proti občanům vedoucím „polokočovní“ způsob života nebo proti těm, kteří „zneužívají výhod, které jsou jim v našem státě poskytovány, a brání se přizpůsobit se normálnímu usedlému způsobu života“.⁷⁹ Usazování by podle směrnice mělo probíhat tak, aby byli Romové co nejvíce rozptýlení, čímž by byli vystaveni většímu vlivu okolí a ztratili by své rodové (a někdy i rodinné) vazby. Tyto legislativní změny nejenže umožnily násilným způsobem usazovat kočující Romy, aniž by bylo postaráno o důstojnou možnost ubytování. Rovněž svou nejasnou definicí dával prostor pro svévolný výklad dle potřeby, v důsledku čehož byl zákon vztahován na všechny skupiny Romů.

5 Lokální sonda

Prostřednictvím lokálních archiválií se pokusím určit, jak se politika vůči Romům vyvíjela přímo v Ústí nad Labem, jací aktéři se účastnili její tvorby a zda tyto procesy probíhaly v souladu se shora vytyčenými zásadami. V jednotlivých dokumentech budu analyzovat tendence, kterými jsem se na centrální úrovni zabýval v předchozích kapitolách. Pro shrnutí, by se jednotlivé přístupy daly zařadit na pomyslné škále mezi způsob osvícensko-absolutistický neboli progresivní, a restriktivně-byrokratický, tedy konzervativní. Tyto přístupy se diskutovaly a promýšlely především v první polovině 50. let, během nichž se teprve postupně utvářela jednotná a dominantní koncepce řešení cikánské otázky. Jednotlivé přístupy se mohly u různých aktérů značně lišit (například popisované rozdíly mezi ministerstvy). Pokusím se s pomocí tohoto analytického

⁷⁸PAVELČÍKOVÁ, Nina, *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, Praha 2004, str. 59.

⁷⁹SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, str. 269.

rozdělení podívat na dokumenty ústeckých úřadů a zhodnotit, které z uvedených koncepcí se jejich pojmání více přibližovalo.

Kromě používaného jazyka se budu soustředit i na úlohu zapojování Romů do převýchovy či reálné politické kroky, které národní výbory podnikaly. Budu se soustředit na to, jací aktéři ovlivňovali podobu romské politiky a jak se během let měnili. Pro shrnutí znovu uvedu jednotlivé charakteristiky, na jejichž základě budu rozhodovat, zda dané jednání vnímám jako konzervativní či progresivní.

Pod progresivní přístupy spadají snahy o kulturní či národnostní emancipaci Romů, nebo jen podporování svébytnosti romské kultury. Víra v postupnou a dobrovolnou převýchovu a v možnost vytvoření nového socialistického člověka. Nepochybně sem patří i snahy zapojovat samotné Romy do této převýchovy a dávat jim možnost spoluurčovat její podobu. Obecněji řečeno by šlo ještě dodat, že sem patří politiky motivované vlastním zájmem Romů, tedy vykonávané pro jejich vlastní dobro. Instrumenty této převýchovy mělo být vzdělávání, zapojování do kolektivů, vytváření pocitu sounáležitosti a zlepšení materiálních podmínek.

Naproti tomu pod restriktivně-byrokratický přístup spadá vnímání romské problematiky jakožto záležitosti kriminální. Odmítání pokusů o uznání statusu národní menšiny a zastávání tvrdší asimilační politiky, bez ohledu na zájem Romů. Absence dlouhodobé koncepce a namísto ní restriktivní řešení dílčích problémů, často souvisejících s dodržováním společenského řádu. Převýchova se měla realizovat důsledným trestáním každého porušení socialistické zákonnosti spíše než pozitivním motivováním. Mezi její instrumenty patřily především byrokratické předpisy, na jejichž základě byly prováděny trestní postihy. K efektivnímu trestání využívá průběžných kontrol a evidencí. Nepředpokládám, že by prameny ukázaly, že se romská problematika pojímala výhradně tím nebo oním způsobem. Spíše očekávám, že se jednotlivé aspekty obou přístupů budou různě prolínat a vytvářet nějakou specifickou kombinaci, která se bude lišit od politiky v jiných oblastech.

5.1 Aktéři

Řešením cikánské otázky v první polovině 50. let se zabíraly především národní výbory, spadající pod ministerstvo vnitra. V případě Ústí nad Labem tomu bylo také

tak, ačkoliv se velice často akcentovala nutnost, aby byly do převýchovy zapojeny veškeré organizace Národní fronty. Roku 1949 vznikl ústecký Jednotný národní výbor, v němž se podobně jako v jiných krajských městech slučovala okresní a místní správa. Jednotný národní výbor tedy vykonával funkci ONV pro ústecký okres a zároveň MNV pro město Ústí nad Labem.⁸⁰ Národní výbor tvořilo 11 referátů, z nichž každý měl svou vlastní agendu. Městské části byly rozděleny mezi 6 obvodních rad, které sloužily jako výkonné orgány JNV.

Systematicky věnovanou pozornost cikánské problematice lze vysledovat od přelomu let 50/51.⁸¹ V rámci samotného JNV měla řešení problematiky na starosti Koordinační komise pro provádění národnostní politiky, což je v určitém smyslu paradoxní, neboť podle ústředního dogmatu se u Romů nemělo jednat o národnostní menšinu. V komisi měli být aktivní zástupci z jednotlivých referátů (např. referátu pro školství, zdravotního referátu atd.), avšak ze zpráv KNV i komise samotné vyplývá, že hlavními aktéry komise byli zástupci referátu III pro vnitřní věci a bezpečnost. Jeho řízením byli ve sledovaném období pověřeni soudruh Jindříšek (v letech 1950–54) a poté soudruh Hruška. Nejvýraznější a zjevně nejaktivnější člen komise byl Čestmír Dvořák, pocházející rovněž z referátu III. Pan Dvořák byl v intenzivním kontaktu s aktivisty cikánského původu a vystupuje v záznamech napříč sledovaným obdobím.

Významnější organizační změnu přinesl zákon č. 13/1954 o národních výborech, který rušil systém referátů a namísto nich zaváděl systém odborů. Členové národního výboru měli být podle nového zákona voleni na základě obecného, přímého a rovného volebního práva, a to na dobu tří let.⁸² Volby proběhly 16. května 1954 a na jejich základě byl znovu vytvořen ústecký ONV a jemu podřízený MNV. Co se týče osob zabývajících se cikánskou otázkou, s výjimkou nového referenta/vedoucího odboru pro vnitřní věci a bezpečnost, tato legislativní úprava neznamenal zásadní personální obměnu.

Národní výbor nebyl jedinou organizací zabývajících se řešením cikánské problematiky, i když žádná jiná se otázce nevěnovala tak systematicky a dlouhodobě. V pramenech se lze na mnoha místech setkat s apelem na spoluúčast masových

⁸⁰ Archiv města Ústí nad Labem, f. Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986), Úvod do inventáře.

⁸¹ Tamtéž, inv. č. 2380, kart. 653, Koordinační komise pro národnostní otázky (Cikáni), 1951-1954.

⁸² Tamtéž, Úvod do inventáře.

organizací jako Československý svaz mládeže nebo odborové organizace. Zmíněné organizace měly být nápomocny v působení na romské děti a v utváření požadovaných pracovních podmínek. Dále probíhala spolupráce s Československým červeným křížem, především při různých zdravotnických či hygienických školeních pro romské občany.⁸³ Nepostradatelnou roli nepochybně sehrály i bezpečnostní složky, které se účastnily schůzí cikánských skupin, prohlídek domácností a fungovaly jako nástroj represivních politik.⁸⁴ Z lokálních médií, která se tématu věnovala, lze zmínit Rudé právo, Průboj a Mladou frontu.

V kapitole o aktérech cikánské převýchovy by dle mého názoru neměla chybět zmínka o aktivních členech Výboru občanů cikánského původu. Činnou osobou, která zasedala ve výborech po celé sledované období již od roku 1949, byl například Jan Filko, který zároveň po několik let zastával i funkci předsedy. Dalším členem aktivním minimálně od roku 1949 byl Josef Guláš, který byl od února 1951 rovněž předsedou výboru. Avšak během roku 1952 se odstěhoval z města neznámo kam. Dalšími aktivisty byli například Koloman Farkaš, Ladislav Berko, Eugen Slepčík či Aladér Hudi. O jejich úloze v procesu převýchovy pojednávám níže.

5.2 Zapojování Romů do procesu převýchovy

Pokusy zapojit do převýchovy samotné Romy jsou klíčové pro pochopení postoje úřadů vůči romské otázce v prvních letech komunistické diktatury, a to ať už se jednalo o pokusy pouze formální nebo vážně myšlené. V oblasti Ústí nad Labem jsem tyto snahy zkoumal na případě spolků cikánských obyvatel a jejich pravidelně konaných schůzí. Participaci byl přikládán zásadní význam a měla se uskutečňovat právě prostřednictvím spolků a výborů obyvatel cikánského původu.⁸⁵

5.2.1 Kolektivy romských občanů

⁸³ Archiv města Ústí nad Labem, f. Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986, inv. č. 2548, kart. 660, Výbor občanů cikánské národnosti, výbor mládeže, 1952-1953.

⁸⁴ Tamtéž, inv. č. 2380, kart. 653, Koordinační komise pro národnostní otázky (Cikáni), 1951-1954.

⁸⁵ „Ze zkušeností přiznávám, že není to práce lehká [účast při budování socialismu skrze převýchovu]. Vyžaduje získání co největšího počtu uvědomělých a schopných spolupracovníků, vyzbrojených houževnatostí, trpělivostí a důsledností. Doporučuji Vám proto, abyste si ze svého středu vyhledali schopné- dobrovolné pracovníky-, kteří by Vám pomáhali v cikánské převýchově tak, jak jsme to provedli u nás v Ústí n. L., kde se nám podařilo vytvořit z uvědomělých občanů cikánské národnosti jakýsi sbor aktivistů či důvěrníků, kteří se pravidelně týdně schází na jednotném národním výboru v Ústí n. L., kde za pomoci referátu III. a IV. řešíme všechny problémy s převýchovou související.“ v: Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986), inv. č. 2573, kart. 661.

Od roku 1947 existoval v Ústí nad Labem „Spolek cikánů v Ústí nad Labem a okolí“. Jednalo se o sdružení Romů, které mělo za cíl pozvednout a podporovat místní Romy, a to buď v podobě výchovných, vzdělávacích, zábavních akcí, nebo formou morální a sociální podpory. Ze způsobů, jakými měl spolek dosáhnout svých cílů, mne zaujaly především dva body. Spolek „1, umožňuje cikánům v rámci spolku vzájemný společenský styk a rozpravy,“ a „ 5, pořádá mezi členstvem sbírky k podpoře sociálně slabých a potřebných cikánů, jakož i sociálních a kulturních institucí“.⁸⁶ Ostatní způsoby se týkaly podpory vzdělávání, kultivovanosti a rozvoje specificky romské kultury. Podle těchto stanov lze předpokládat úsilí o určitou míru autonomie romské komunity, která se prostřednictvím svého spolku potkávala, síťovala a svépomocně podporovala. K samotné činnosti a tedy ani k tomu, nakolik autonomně spolek fungoval, nelze dohledat prameny. Od 27. 2. 1951 se objevují pravidelné zminky o schůzích s cikány, avšak již v režii a za přítomnosti úředníků JNV.

Schůze s občany cikánského původu měly vícero podob: nejširší záběr měly „členské schůze s občany cikánského původu“, někdy také „schůze cikánské budovatelské skupiny“ nebo jen „schůze s cikány“, které byly spíše masovějšího a informativního charakteru. Byly na nich přednášeny jednotlivé referáty týkající se témat speciálně důležitých pro cikánskou převýchovu, tzn. od světového dění přes domácí úspěchy socialismu až po význam udržování pořádku v domácnostech. Účastnily se jich řádově desítky Romů (od 40 až po 120), zástupci jednotlivých referátů JNV – zpravidla to byly referáty III (pro vnitřní věci a bezpečnost), IV (školství a osvěty), někdy pak i V (bytová a sociální politika) a VI (zdravotnictví). Dále bylo vždy přítomno několik příslušníků VB, kteří rovněž vystupovali s vlastním příspěvkem.⁸⁷ Hromadné schůze se v období let 1951–54 konaly jednou za 3 až 4 měsíce. Takto vypadal například program jedné ze schůzí konané 7. 8. 1952:

„1/ Zahájení – kulturní vložka.

2/ Doplnění a schválení nového předsedy výboru...

⁸⁶Tamtéž, inv. č. 914, kart. 119, Spolek Cikánů v Ústí nad Labem, ustanovení, 1948.

⁸⁷Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986), inv. č. 2380, kart. 653, Koordinační komise pro národnostní otázky (Cikáni), 1951-1954.

3/ *Referát o mezinárodní situaci, školská otázka, žně, budování města, bytová otázka čistota a závazky – s. Bauštein, ref. IV.*

5/ *Diskuse k referátu.*

6/ *Usnesení.*

7/ *Závěr – píseň práce.*⁸⁸

Na schůzi cikánské budovatelské skupiny konané 27. 2. 1951 byli zvoleni členové vzniklého Kolektivu aktivistů cikánského původu, později nazývaného Výbor občanů cikánského původu. Členským složením se kolektiv dosti podobal složení Spolku cikánů – přibližně polovina zvolené skupiny byla zároveň zvolenými funkcionáři spolku v červenci 1949.⁸⁹ Schůze této skupiny se odehrávaly v rozmezí 4 až 6 týdnů a měly více organizační charakter. Dotyční se scházely v menším počtu, okolo 9 cikánů aktivistů spolu se zástupci III., příležitostně i jiného referátu. Z dokumentů je patrná pravidelná účast pouze u Čestmíra Dvořáka, který měl výborové schůze zřejmě na starosti.

Smyslem výboru bylo vytyčování a plnění dílčích úkolů při procesu integrace Romů do společnosti. Obsahově odpovídaly tyto úkoly spíše výše zmíněné praxi ministerstva vnitra, a to svým soustředěním na otázky čistoty domácností, přístupu k práci, školní docházky a slušného chování.⁹⁰ Podobně jako na MV byly tyto záležitosti prioritou, bez jejichž důsledného plnění nešlo integrovat Romy do společnosti. Tyto úkoly měly být plněny za pomoci uvědomělých romských aktivistů, kteří měli mít větší vliv na své romské spoluobčany a promlouvat k nim srozumitelnějším jazykem. Jak již ale bylo zmíněno v předchozí kapitole, tyto představy pracovaly s vizí homogenní etnické skupiny. V praxi se pak pro její vnitřní diferencovanost nedostavovalo očekávaných úspěchů. Aktivisté v Ústí nad Labem nepochybně měly jít pozitivním příkladem, především však jejich úloha spočívala v aktivní participaci na prosazování politiky národního výboru. Ta probíhala především poskytováním informací o situaci

⁸⁸ Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986), inv. č. 2380, kart. 653, Koordinační komise pro národnostní otázky (Cikáni), 1951-1954.

⁸⁹ Tamtéž, inv. č. 914, kart. 119, Spolek Cikánů v Ústí nad Labem, ustanovení, 1948.

⁹⁰ Tamtéž, inv. č. 2380, kart. 653, Koordinační komise pro národnostní otázky (Cikáni), 1951-1954.

mezi romským obyvatelstvem. Členská legitimace aktivisty Výboru občanů cikánského původu obsahovala následující popis práce:

„Držitel této legitimace se zplnomocňuje k úkonům sloužícím ku všeobecnému udržování pořádku a bezpečnosti mezi cikány. Zplnomocnění platí výhradně pro okres Ústí n. L. a jedná se zejména o:

- 1. Zjišťování cikánů, kteří nepracují, nebo hrubě porušují pracovní morálku.*
- 2. Dohled na zdravotní otázku cikánů, oznamování nakažlivých chorob apod.*
- 3. Dohled nad docházkou cikánských dětí, školou povinných.*
- 4. Oznamování všech ostatních nepřístojností a závad zde nevyjmenovaných.“⁹¹*

Nejednalo se o jakési vytváření nových romských elit či vůdčích postav kulturní emancipace, cikánští aktivisté zde zaujímalí spíš roli informátorů a strážců pořádku. Problém mnoha aktivistů v získávání důvěry ostatních Romů tak nespočíval jen ve vnitřní diferenciaci romského etnika či vzájemných předsudcích, jak uvádí Nina Pavelčíková.⁹² Dle mého názoru byl součástí problému už samotný obsah úkolů, které byly na schůzích vytyčeny pracovníky národních výborů. Plnění v podstatě dohlížecí funkce je vylučovalo ze společenství, vůči němuž měli být neloajální. Tento náhled podporuje i záměr učinit z členů výboru dozorce, kteří by mimo pracovní dobu obcházeli „problémové“ čtvrti a kárali nepřístojnosti. Usnesení ze schůze konané 18. 8. 1952 stanovuje:

„Členové výboru se zavazují, že dnem 19. t. m. budou denně po dvojicích procházet v úvahu přicházejícími ulicemi /Brněnská, Pánská, Revoluční a u Chemičky/, kde bydlí cikáni, a to od 8–23 hodin, kde budou udržovat pořádek za spolupráce členů Veřejné

⁹¹Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986), inv. č. 2548, kart. 660, Výbor občanů cikánské národnosti, výbor mládeže, 1952-1953.

⁹²PAVELČÍKOVÁ, Nina, *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, Praha 2004, str. 52.

*bezpečnosti. Lehčí provinění budou na místě odstraňována, kdežto případy těžší budou sdělovány příslušným činitelům k zjednání nápravy.*⁹³

Náplň práce – udržování pořádku – spočívala v odstraňování nepřístojností, tedy určitého druhu jednání, který byl nazírán jako nepřizpůsobivý. Nejen že bylo toto chování potlačováno ze strany úřadů, působit měli i aktivisté, kteří si osvojili vzorce chování socialistického občana. Sami Romové se tak tímto způsobem podíleli na procesu sekuritizace,⁹⁴ který se týkal romské komunity jako celku, nejen například osob kočujících. Kriminalizace specifického chování ovšem nebyla ničím novým, naopak se prokazuje kontinuita s předchozími režimy 19. a 20. století.⁹⁵ V přístupu k romským aktivistům a jejich nasazení zde tedy převažoval přístup restriktivně-byrokratický, a to i v revolučním období první poloviny 50. let.

Nabízí se otázka, proč vůbec Romové vstupovali do tohoto druhu spolupráce? Co je motivovalo k členství ve Výboru občanů cikánského původu? Na tyto otázky bohužel nelze dohledat dostatek podkladů pro celistvou a uspokojivou odpověď, nicméně pár motivací rozklíčovat lze. Jedna z nich souvisí s tím, že člen výboru měl lepší pozici pro vyjednávání osobních benefitů, které se týkaly například dostupnosti nezávadných a „zdravějších“⁹⁶ bytů, čemuž se však budu věnovat níže v kapitole týkající se bydlení. Fakt, že se v rámci koncepce usilovalo o vzorové působení cikánských aktivistů, napovídá, že jejich materiální zaopatření nabylo větší důležitosti než zaopatření jiných Romů. Můžeme rovněž předpokládat, že s funkcí člena výboru si mnozí spojovali vzestup ve společenské hierarchii, což odvozují z dochovaných případů zneužívání pravomocí výboru. Dne 23. 7. 1954 si tak například Vojtěch Duna „v podnapilém stavu osvojoval právo příslušníka SNB... na dotaz příslušníka, jakým právem toho používá, byl hrubý a vyhrožoval, že si bude stěžovat u s. Dvořáka. Dožadoval se na příslušníkovi VB předložení služebního průkazu. Sám předložil

⁹³Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986), inv. č. 2380, kart. 653, Koordinační komise pro národnostní otázky (Cikáni), 1951-1954.

⁹⁴Pojem sekuritizace je vypůjčený z oboru mezinárodních vztahů. Označuji jím zde proces, kdy se určité téma nebo chování začne prezentovat jako otázka bezpečnosti, respektive jejího ohrožení. V tomto kontextu se to týká určitého druhu jednání romských obyvatel vnímaného jako ohrožení společné výstavby socialismu.

⁹⁵SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, str. 278.

⁹⁶Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986), inv. č. 2380, kart. 653, Koordinační komise pro národnostní otázky (Cikáni), 1951-1954.

*potvrzení vystavené JNV Ústí n/L... Žádám, aby byl řádně poučen, jak, kdy a kde může působit jako aktivista na občany cikánské národnosti.*⁹⁷ Tento případ ilustruje nejen to, že představy Romů a Neromů o funkci aktivisty výboru se mohly značně lišit, ale potvrzuje nám i to, že v případě Vojtěcha Duny funkce znamenala přesvědčení o sociálním vzestupu v podobě jisté ochrany nebo snad imunity poskytované referátem III JNV.

Další záležitostí, která u Kolektivu občanů cikánského původu stojí za pozornost, je otázka jeho vlastní autonomie, či alespoň vytváření jejího dojmu. Pro označování kolektivu se v dokumentech nezdá používat pojem cikánská samospráva. Ve zprávě pro KNV o národnostní politice tak například referent Jindříšek píše: „*Pokud jde o občany cikánské národnosti... podařilo se nám vytvořit z uvědomělejších jakousi samosprávu, která pomáhá řešit četné potíže a nedostatky v převýchově.*“⁹⁸ Jak ještě rozvedu níže, kolektiv v tomto období rozhodně nebyl samosprávný. Agenda schůzí byla určována referátem III. JNV stejně jako oblasti jeho působení.⁹⁹ Noví členové byli rovněž vybíráni národním výborem ve spolupráci s příslušným oddělením VB.¹⁰⁰ Přesto se s pojmem pracovalo a nejčastěji se vyskytuje právě v hodnotících zprávách pro kraj atp. Šlo tedy spíše o konstruování obrazu samosprávy než o stanovení a realizaci vlastního politického cíle. Fungující spolupráce s romskou samosprávou totiž vypovídá o aktivním podílení se Romů na převýchově, což je nutným předpokladem úspěchu progresivních koncepcí řešení cikánské otázky. Užívání tohoto pojmu je tedy důkazem o přítomnosti těchto koncepcí na lokální úrovni, i když jen v rétorické formě. Otázkou, jak reálně vypadala spolupráce Romů s místními úřady, se budu zabývat v následující kapitole.

5.2.2 Participace Romů

Na druhou stranu je nutno podotknout, že v popisované praxi docházelo k určitému druhu spoluúčasti ze strany Romů. Přestože agenda jednotlivých schůzí byla plně podřízena cílům vymezeným Národním výborem a členové cikánského výboru byli vnímáni jako nástroje k prosazování převýchovné politiky, měli tito aktivisté na

⁹⁷Tamtéž, inv. č. 2548, kart. 660, Výbor občanů cikánské národnosti, výbor mládeže, 1952-1953.

⁹⁸Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986), inv. č. 2380, kart. 653, Koordinační komise pro národnostní otázky (Cikáni), 1951-1954.

⁹⁹Tamtéž.

¹⁰⁰Tamtéž, inv. č. 2550, kart. 660, Návrhy na kandidáty do správních orgánů, 1954.

schůzích prostor k alespoň částečné tematizaci jednotlivých problémů, se kterými se Romové v Ústí nad Labem potýkali. V zápisech výborové schůze se například dočteme: „... s. Filko sděluje, že s. Brada, člen SNB a velitel okrsku je poněkud hrubý na cikány a že cikány nepřesvědčuje o jejich povinnostech, naopak že svým vystupováním působí rozladění mezi cikány.“¹⁰¹ Se stížnostmi na činnost příslušníků SNB se setkáme na vícero místech.

Na některých schůzích se rovněž probíraly stížnosti na diskriminaci Romů ve veřejných prostorách: „Dále bylo sděleno, že cikánům není dovolen přístup do městských lázní v Ústí n. L. S. Filko žádá, aby správa lázní byla poučena a aby pracující cikáni měli možnost po práci se vykoupat.“ Podobná stížnost se týkala i Vrbenského lázní ve Střekově, kde mělo být Romům znemožněno navštěvovat bazén. Tato oznámení byla dále předávána referátu pro vnitřní věci, který měl za úkol sjednat nápravu. K výše zmíněným případům bylo přistupováno různě. Tak například správa Vrbenského lázní musela k vzniklé situaci podat vysvětlení, v němž argumentovala lázeňským řádem, konkrétně odstavcem 3, který zakazoval návštěvu lidem s kožními nebo pohlavními chorobami nebo s chorobami budícími odpor. Odpírání přístupu tak nemělo probíhat na základě etnicity. V pramenech nelze dohledat žádné pokračování daného případu, proto předpokládám, že podání vysvětlení bylo pro úřady postačující.

Naproti tomu vývoj stížnosti na jednání soudruha Brady, příslušníka SNB, lze sledovat pouze na jediném, přesto dle mého názoru bohatě vypovídajícím dokumentu. Stížnost na jeho osobu byla přednesena na schůzi 5. června 1952. Ke konci roku 1952 byl pak referátem III JNV zaslán dopis na Okresní oddělení Veřejné bezpečnosti, v němž si pochvaluje práci příslušníků VB v daném roce. JNV děkuje za spolupráci „v otázce cikánské převýchovy, potírání alkoholismu a ochrany občanského soužití, jakož i další spolupráci při plnění ostatních úkolů JNV – referátu III“. Jmenovitě pak zmiňuje i soudruha Bradu a další, kteří se „projevují jako obětaví a důslední spolupracovníci“¹⁰². Případ se soudruhem Bradou ilustruje, že participace aktivistů na cikánské politice JNV mohla být v praxi ignorována, nebo prováděna jen formálně, zatímco se úřad zaměřoval na problematiku vytyčenou jinými zájmy.

¹⁰¹Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986), inv. č. 2380, kart. 653, Koordinační komise pro národnostní otázky (Cikáni), 1951-1954.

¹⁰²Tamtéž, inv. č. 2550, kart. 660, Návrhy na kandidáty do správních orgánů, 1954.

Ke stejnému závěru dojdeme, budeme-li sledovat otázku zavádění plošné evidence cikánských obyvatel. Podle záznamů se k této záležitosti aktivisté vyjádřili na schůzi výboru konané 5. června 1952: „*S. Dvořák osvětlil význam evidence osob cikán. původu – jde zejména o to, aby dobrá práce nebyla mařena přílivem kočujících osob cikán. původu, jednak ze sousedních okresů a krajů a práce jimi nebyla rušena.*

Funkcionáři cikán. výboru se k věci v diskusi vyjadřovali nepříznivě. Pokládají toto opatření za jistou diskriminaci a poukazují na skutečnost, že občané z řad cikánů mají obč. průkazy a že by nebylo vhodné je zvlášť označovat.“¹⁰³ Důvodem vedení takové evidence tedy měl být především boj proti kočovníkům a pracovním migrantům – tedy proti skupinám, jejichž obraz byl konstruován jako něco škodlivého, cizího, jiného. Romové usedlí v Ústí nad Labem se necítili býti spřízněni s těmito skupinami a často se vůči nim na schůzích vymezovali.¹⁰⁴ Přesto se opět projevuje, že vyčleňování skupiny neprobíhalo pouze na základě jiného způsobu života, nýbrž na základě samotné příslušnosti k etnické menšině.

Tyto tendence následovaly nařízení severočeského Krajského národního výboru z 16. května 1952, určené všem okresním a Jednotnému národnímu výboru. Pokyny se týkaly pohybu osob cikánského původu a bylo v nich stanoveno následující: „*Aby se zamezilo dalším rušivým zjevům na poli převýchovy osob cikánského původu a vůbec v řešení cikánské otázky, vydávají se tyto pokyny, 1./ ONV referát III ve svém správním obvodu evidenčně podchytí všechny osoby cikánského původu, které toho času mají své bydliště nebo se zdržují na území jeho obvodu, a těmto osobám vydá potvrzení/dle předloženého vzoru/. Potvrzení obdrží všechny osoby starší 15 let... Vydané potvrzení povedou ref. III ONV v seznamu, kam se budou poznamenávat případné změny, jako změna bydliště apod., a zda jde o osobu negramotnou.*“¹⁰⁵

Toto nařízení jasně ukazuje, že proti rušivému působení migrujících osob mělo být zakročeno kontrolou všech Romů. Vytváření obrazu jinakosti dané skupiny obyvatel se tedy zjevně zakládalo na etnické příslušnosti, což v důsledku nabourávalo celkové pojetí cikánů nikoliv jako skupiny etnické či národní, ale jako skupiny sociální, definující se specifickým životním stylem a sdíleným příkořím z minulých režimů.¹⁰⁶

¹⁰³ Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986), inv. č. 2380, kart. 653, Koordinační komise pro národnostní otázky (Cikáni), 1951-1954.

¹⁰⁴ Tamtéž.

¹⁰⁵ Tamtéž, inv. č. 2555, kart. 660, Pohyb osob cikánského původu-důvěrná informace, 1952.

¹⁰⁶ PAVELČÍKOVÁ, Nina, *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, Praha 2004, str. 36.

Toto pojetí prokazatelně převažuje nad pojetím národním již od roku 1954.¹⁰⁷ Jinými slovy dokument vypovídá o přetrvávajícím rasismu v přístupu státního aparátu k romské komunitě.

Jiným příkladem je například postup JNV ze srpna 1952, kdy opět v rámci boje proti cikánskému kočování vydalo nařízení všem obvodním radám a místním národním výborům: „*I., Jest zakázáno kupovati nebo prodávati cikánům koně. Vyskytne-li se snad případ, že bude zjištěno, že by kočující cikáni měli koně, jest nutno, aby je MNV za spoluúčasti SNB zabavil a nuceně prodal. Není dovoleno, aby MNV vydával dobytčí pasy na koně prodané cikánům.*“ V rámci směrnice se pak dále stanovuje, že „*všechny MNV a obvodní rady předloží zdejšímu JNV nejpozději do 15. 9. 1952 jmenný seznam s rodnými daty a bydlišti všech osob cikánského původu v obci bydlicí.*“¹⁰⁸

Stejně jako v první ukázce se zde zavádějí plošná opatření postihující všechny Romy, nejen ty kočovné. Tedy i ty, kteří chodili do práce, posílali děti do škol, udržovali čistotu v domácnostech a žili usedlým způsobem čili splňovali základní podmínky pro integraci tak, jak je nahlíželo ministerstvo vnitra. Sama politika kontroly a povinné evidence nasvědčuje, že příčinou neúspěšné integrace nebyla pouze nestálost kočovných či migrujících cikánů, ale spíš kolektivně vyčleňující přístup vycházející z kritéria etnické příslušnosti.

Při rekonstrukci úlohy aktivistů Výboru občanů cikánského původu, průběhu jejich schůzí a jejich celkové participace lze konstatovat, že zapojování Romů do tvorby romské politiky – tedy do definování romské otázky jako takové – rozhodně nepatřilo mezi priority národního výboru. Zapojování Romů hrálo roli jen při realizaci již předem stanovených cílů,¹⁰⁹ přičemž byla aktivistům vytyčena spíše úloha dozorců a informátorů. Na schůzích neprobíhala otevřená diskuse, kde by Romové vznášeli své návrhy či připomínky k jednotlivým otázkám, a pokud ano, jejich názory nemusely být vůbec zohledňovány. Pokusil jsem se sice ukázat, že vliv na schůzích výboru nebyl zcela jednosměrný a že zde existoval určitý prostor pro vyjednávání a vnášení vlastní agendy ze strany aktivistů, nelze však dohledat jakékoliv reálné dopady těchto snah.

¹⁰⁷SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, str. 276.

¹⁰⁸Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986), inv. č. 2556, kart. 660, Omezení kočování Cikánů-pokyn, 1952.

¹⁰⁹Sledované cíle cikánské převýchovy odpovídaly cílům vymezeným ministerstvem vnitra v Úpravě poměrů osob cikánského původu – Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986), inv. č. 2380, kart. 653.

Nakonec tak zůstává nezodpovězenou otázkou, zda tato situace nemohla v důsledku vést ke ztrátě důvěry romské „reprezentace“ k institucím reprezentujícím obec a stát.

5.2.3 Využívání dobrovolné práce

Zmíněné aktivity byly provozovány dobrovolně, aniž by byly finančně odměňovány. Dobrovolná práce bez nároku na honorář sloužila jakožto symbol nejen budovatelského nadšení, ale i integrace skupiny do společnosti. Lze ji pozorovat i ve větším měřítku, kdy se netýkaly pouze aktivistů, ale všech práceschopných Romů. Mobilizace pracovních sil tak měla proběhnout například v červenci 1952 při městských úpravách v rámci akce Občané svému městu. „*Dobrovolníci nastoupí v neděli dne 27. 7. t. r. V 7:00 ráno s vlastní hudbou před ref. V JNV, odkud odpochoďují na příkázání na příslušná pracoviště.*“¹¹⁰

Pokyn k nástupu do práce v přítomnosti romské hudby a fakt, že se o účasti Romů mělo informovat v místním rozhlasu, vnímám jako důkaz toho, že nešlo o pouhou mobilizaci potřebné pracovní síly, ale především o demonstraci úspěšného zapojení Romů do díla prospěšného pro celou společnost. Podobně se Romové téhož roku účastnili například mírových žní nebo úklidu v ulicích v okolí svých obydlí. Podle hodnotících zpráv se funkcionářům cikánského výboru, kteří měli agitaci na starosti, podařilo zmobilizovat až 100 občanů cikánského původu. Na schůzích výboru se objevily připomínky, že mnoho zmobilizovaných Romů bylo posláno zpět, neboť na několika stanovištích nebyla jejich pomoc zapotřebí,¹¹¹ což svědčí o celkové strojenosti tohoto typu akcí.

Zmínky o úspěšných pracovních mobilizacích se objevují ve zprávách o průběhu převýchovy (jakožto důkaz o jejím úspěšném postupu) podávaných na KNV. Zároveň měla o akcích kromě místního rozhlasu na žádost JNV informovat i lokální média (Rudé právo a Průboj).¹¹² Hromadné zapojování Romů do společensky prospěšných prací tedy bylo jedním ze způsobů, jakými se snažil ústecký JNV jednak dokázat nadřazeným krajským orgánům úspěšně postupující převýchovu a zároveň převýchovně působit na panující názor většinové společnosti ohledně Romů. Podobně jako ve

¹¹⁰ Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986), inv. č. 2380, kart. 653, Koordinační komise pro národnostní otázky (Cikáni), 1951-1954.

¹¹¹ Tamtéž.

¹¹² Tamtéž, inv. č. 2548, kart. 660, Výbor občanů cikánské národnosti, výbor mládeže, 1952-1953.

zmíněném filmu *Můj přítel Fabián* je zde na jedné straně podporován obraz Romů, kteří se skrze práci mění a zbavují minulých zlovyků, a na straně druhé je tímto způsobem působeno na většinové obyvatelstvo, které by vůči nim mělo zaujmout správný postoj.

5.3 Stížnosti ústeckých obyvatel

Další materiál, ze kterého lze vyčíst nejen dobové nálady a každodenní problémy, ale i postoj státních úřadů, představují stížnosti místních obyvatel. A to ať už jsou směřované na Romy a jejich chování, nebo naopak stížnosti Romů na diskriminaci příslušníků většinové společnosti. Z několika dochovaných záznamů se pokusím rekonstruovat, o jaké problémy se jednalo a jaké stanovisko k nim úřady zaujímaly. Odpovědnost za řešení daných konfliktů připadla opět referátu III při JNV, popřípadě při ONV či MěNV.

První případ se týká situace, kdy úřady řešily nesnášenlivost vůči Romům: „*Dnes dne 25. 2. 1953 dostavil se ku zdejšímu JNV, s. Filko, člen výboru a sdělil, že v holírně v městských lázních v Ústí n. L. se Věra Vostrá, vedoucí holírny, vyjadřovala o občanech cikán. národnosti, že je to cikánská banda, že jsou všichni stejní, že kradou apod. Řeči vedla proto, že se uklízeče ztratilo před vchodem do lázní koště... Případ jest vyšetřit výsledkem a dalším opatřením ve věci.*“¹¹³ Na základě tohoto textu lze předpokládat, že rasistické nadávky na Romy byly skutečně považovány za problém, který neměl být tolerován. To tedy potvrzuje i výše popisované snahy zacílit převýchovu i na většinové obyvatelstvo, jež bylo v podobě rasových předsudků rovněž poznamenáno kapitalistickým uspořádáním.¹¹⁴ Daný případ a jemu podobné se řešily předvoláním dotyčných k národnímu výboru, kde museli k záležitosti podat vysvětlení a být poučeni o zásadách stalinské národnostní politiky. Paradoxem je ale fakt, že výrazy typu cikánská banda nebo tlupa se místy objevují i v oficiálních úředních dokumentech.¹¹⁵

Druhý případ se týká podobné situace, avšak figuroval v něm funkcionář komunistické strany. O rok později, v červnu 1954, řešil odbor pro vnitřní věci případ se

¹¹³ Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986), inv. č. 2574, kart. 661, Reakce obyvatel na občany cikánského původu, 1952–1954.

¹¹⁴ SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, str. 252.

¹¹⁵ Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986), inv. č. 2380, kart. 653, Koordinační komise pro národnostní otázky (Cikáni), 1951–1954.

soudruhem Kurendou, který v té době zastával funkci tajemníka místního akčního výboru. Ten si na úřadě údajně stěžoval na byrokracii týkající se přidělování státního občanství. Uvedl, že „není třeba tak byrokraticky postupovat, když dnes každý cikán a Němec občanství dostane“. To se podle záznamu odehrálo v přítomnosti dvou Romů, kterých se urážka dotkla a stěžovali si, neboť „že on právě jako tajemník MAV NF by měl předně působit na správné provádění národnostní politiky, a nikoliv svým negativním postojem se domnívat, že my cikáni nejsme lidé. Tak o nás soudili kapitalisté v buržoazní republice a ne občané lidovědem. republiky. Z toho vyplývá, že s. Kurenda nepochopil národnostní otázku a že ani nemůže přispívat k jejímu správnému provádění.“¹¹⁶ Ze záznamu bohužel není jasné, jak ve věci národní výbor postupoval. Avšak způsob argumentace dotčených osob napovídá, že vyjadřuje spíše postoje JNV než samotných Romů, neboť je v naprostém souladu s dogmatem komunistické strany ve věci cikánské problematiky. Zároveň ani jeden z Romů nebyl členem Výboru občanů cikánského původu. Za tohoto předpokladu se lze domnívat, že změna postojů obyvatel vůči Romům byla vyžadována natolik důsledně, že zahrnovala i funkcionáře komunistické strany.

Jiný druh stížnosti se řešil v březnu 1954, kdy se JNV zabýval nespokojeností obyvatel s chováním romských spoluobčanů. Konkrétně se jednalo o stížnosti sousedů ze dvou domů v Leninově ulici. Zpráva začíná odstavcem, ve kterém se opět zdůrazňuje nutnost brát na vědomí minulost v kapitalistickém uspořádání: „Předně je třeba si uvědomit, že jde o občany, kteří v minulosti neměli možnost společenské výchovy, a to vlivem buržoazie... Proto na nás všech záleží, do jaké míry a do které doby se nám podaří tyto neblahé kapitalistické pozůstatky odstranit a v úvahu přicházející občany převychovat. K tomu všemu nestačí jen kritizovat, mávat rukama, ale přiložit ruku k dílu a aktivně pomáhat při převýchově.“¹¹⁷ Z úvodu je tedy patrné, že na převýchově se mají podílet všichni a že pouhé kritizování bez snahy problémy nějak inkluzivně vyřešit je nežádoucí a kontraproduktivní.

JNV do prošetřování záležitosti zapojil i Kolektiv aktivistů cikánského původu, který „provedl pohovor za přítomnosti zástupce JNV přímo v uvedených rodinách. Po provedeném průzkumu navrhl zdejšímu bytovému oddělení opatření, která by některé

¹¹⁶Tamtéž, inv. č. 2574, kart. 661, Reakce obyvatel na občany cikánského původu, 1952-1954.

¹¹⁷Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986), inv. č. 2380, kart. 653, Koordinační komise pro národnostní otázky (Cikáni), 1951-1954.

nedostatky odstranilo. Týká se to zejména přestěhování některé rodiny a konkrétně rodiny Ladislava Fíky do jiného bytu či obvodu.“¹¹⁸ Navržené opatření je dle mého názoru v rozporu s celkovou dikcí této zprávy, v níž se jako hlavní viník nastalých problémů označuje kapitalismus a zdůrazňuje se nutnost kolektivní a aktivní snahy jeho obětem pomoci převýchovou. Přesto pak jediné konkrétní opatření, které se ve zprávě objeví, spočívá ve vystěhování dané rodiny do jiného obvodu. Toto opatření vnímám jako úplný opak používaného narativu, neboť do pozice viníka staví danou rodinu a problém řeší restriktivně, bez známek úsilí o převýchovné působení. S podobnými případy se setkáme i na jiných místech, kde bylo u problematických rodin uváděno, že „v žádném případě není naděje, že by se situace zlepšila“, v důsledku čehož uvádí jako řešení „vrátit rodinu do původního bydliště, t. j. na Slovensko“.¹¹⁹ Strategii odsouvání „problémů“¹²⁰ pryč namísto snah přicházet s novými, celistvými řešeními vnímám jako jeden z aspektů konzervativního přístupu k problematice.

Zajímavý kontrast v rétorice a praktickými opatřeními poskytuje dopis referenta Jindříška ministerstvu vnitra z května 1952, týkající se stížností na občany cikánského původu.¹²¹ Jindříšek v dopise uvádí, že „podaná stížnost odpovídá skutečnosti“, že vskutku „mnohé osoby cikánského původu ruší noční, denní klid i pořádek, rovněž tak porušují základní hygienu“, a dokonce se stalo, „že příslušníci SNB při výkonu služby byli napadeni“. Dále uvádí, že kvůli takovému stavu „je předním úkolem zdejšího JNV, jakož i všech poctivých občanů, pomáhat a přesvědčovat všude, kde se projeví potřeba... Zdejší JNV je si plně vědom důležitosti řešení cikánské otázky, a proto je jí věnována všechna možná a důsledná péče, u všech příležitostí – zejména také svoláváním cikánů do schůzí, při hovorech s občany, na závodech, v dolech, ve styku s nimi v úřadě, pořádáním kurzů pro čtení, psaní a odstraňování negramotnosti. Nutno ovšem sebekriticky přiznat, že práce jde poměrně pomalu a že jde o úkol na delší dobu... problém tento vyžaduje hodně trpělivosti, obětavosti, pomoci a důsledné péče.“ Podle těchto slov vyznívají zásady romské politiky národního výboru tak, že i přes reálné problémy v soužití Romů s lidmi většinové populace je nutné trpělivě a vytrvale působit na Romy, a to skrze vzdělávání a přesvědčování. V druhé části dopisu zmiňuje

¹¹⁸Tamtéž.

¹¹⁹Tamtéž, inv. č. 2570, kart. 661, Péče o děti Cikánů – přestupky, manželské vztahy, školní docházka, 1952-1953.

¹²⁰Problémy zde nemyslím Romy, ale potíže v soužití mezi Romy a Neromy či Romy navzájem.

¹²¹Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986), inv. č. 2570, kart. 661, Péče o děti Cikánů – přestupky, manželské vztahy, školní docházka, 1952-1953.

i fakt, „že ne vždy jsou oprávněně obviňovány osoby cikán. původu – víme, že i mezi nimi jsou již velké rozdíly a že nám i mezi nimi vyrostly nadšení budovatelé... Nelze proto vždy vše svalovat na občany, pro které měl minulý režim jen opovržení, pendrek a vykořisťování. Tuto skutečnost je třeba mít na paměti při každém řešení otázky cikánské.“ V tom samém textu proto překvapí seznam požadovaných celostátních opatření, které zjevně nevycházejí z uvedených zásad politiky vůči Romům.

„1/ Zavést přesnou a trvalou evidenci všech osob cikán. původu.

2/ Všechny osoby cikán. původu, které se objeví v místě bez řádných převodních dokladů, vracet do původních míst... Tím se do jisté míry zabrání fluktuaci cikánů, stěhování z místa na místo – zejména skupinám kočovným a takovým, které se vyhýbají práci a řádnému soužití s ostatními občany.

3/ Všechny mladistvé osoby cikán. původu starší 15 let vyslat, ubytovat a soustředit ve střediscích pracujícího dorostu... referáty V nemají zákonného podkladu k zařazování osob mladších 18 let z moci úřední do práce.

4/ Všechny děti cikán. původu mladší 15 let, u kterých není záruka se strany rodičů k řádné a pravidelné docházce do školy, umístit v internát. školách, kde by byla zajištěna jejich řádná převýchova a vzdělání.

5/ V žádném případě nepovolovat osobám cikán. původu koupi koní, či obchodování s koňmi.

6/ Osoby cikán. původu přestárlé, nemocné a práce neschopné umístit v ústavech pro přestárlé či invalidy.

7/ Zlepšit zdravotní péči – zábrana přenášení inf. chorob.

8/ Jinak osoby cikán. původu nerozptylovat, nýbrž je ponechávat bydlet ve skupinách v příkazaných obvodech.“¹²²

Tyto požadavky nekorespondují s výše uvedenými zásadami v několika ohledech. Například zdůrazňování rozdílných úspěchů v převýchově a existence uvědomělých

¹²²Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986), inv. č. 2570, kart. 661, Péče o děti Cikánů – přestupky, manželské vztahy, školní docházka, 1952-1953.

a integrovaných Romů působí ve světle požadovaných plošných opatření prázdně a deklarativně. Navrhovaná opatření by v důsledku znamenala radikální zásah do života všech Romů. Je zde prokazatelně vidět snaha o co největší institucionalizaci nejen výchovy dětí a mladistvých, ale i starých lidí a nemocných, což by v důsledku znamenalo úplné rozbití tradičních romských komunit a sociokulturních systémů.¹²³ A právě vedení III. referátu ústeckého JNV zjevně o tuto formu úplné asimilace romského etnika usilovalo.

5.4 Politika bydlení

„1. Jakmile se podaří zapojit cikánskou rodinu kdekoliv do stálé práce, je nutno, aby referáty III národních výborů spolu se zdravotními referáty se přesvědčily o tom, jak cikánská rodina byla ubytována, a zjistí-li, že byty jsou nezpůsobilé k obývání, postarají se o přidělení vyhovujících bytů, a to třeba i v obvodě sousedního okresního národního výboru, kde by bylo pro takové osoby též vhodné zaměstnání. Při tom budou cikáni poučeni za spoluúčasti zástupců masových organizací o náležitém používání a udržování bytů, a to nejen z hlediska zachování důležitých hospodářských statků, ale také z hlediska zdravotního a z hlediska výhod, které poskytuje uspořádané bydlení. Národní výbory se vynasnaží, aby sociální pracovníci odborové organizace závodu, v němž jest ubytovaný cikán zaměstnán, věnovali jeho rodině všestrannou péči i pomoc. V zájmu převýchovy bud'tež cikáni usídlováni v menších skupinách.“¹²⁴

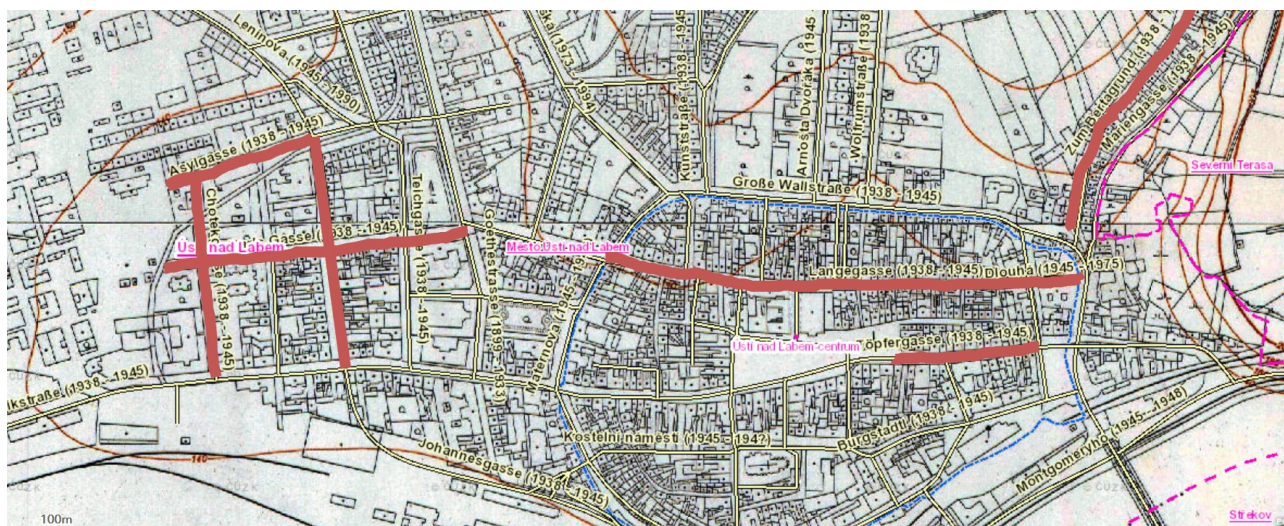
Otázka bydlení je klíčová vždy a pro každého. Proto se na ni zaměřuji i v této kapitole, přičemž ústřední roli v ní zaujímá otázka úrovně bydlení a balancování mezi politikou soustředění či rozptylu. Ani rozptyl, ani koncentraci romských obyvatel nelze jednoznačně spojovat s progresivním či konzervativním přístupem k problematice. Soustředění Romů, ať již v městských čtvrtích, osadách nebo pracovních táborech, je do značné míry spjato s násilným přístupem minulých režimů. Avšak některé návrhy na ministerstvu informací a osvěty počítaly s jiným druhem koncentrace, při němž by se Romové soustředili do vlastních osad, které by fungovaly samosprávně pod vedením

¹²³Více k obecné charakteristice romského etnika v PAVELČÍKOVÁ, Nina, *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Praha 2004, str. 9.

¹²⁴Úprava poměrů osob cikánského původu (březen 1952) – Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986), inv. č. 2380, kart. 653, Koordinační komise pro národnostní otázky (Cikáni), 1951-1954.

vlastních lidí.¹²⁵ Naproti tomu konzervativně laděné represivní politiky usilovaly o úplnou asimilaci Romů skrze důkladný rozptyl a tudíž i zpřetrhání rodových vazeb.

V Ústí nad Labem se úřady k otázce rozptylu a koncentrace stavěly poněkud nejednoznačně. Zajímavá otázka, na kterou bohužel z důvodu absence pramenů nelze odpovědět, je, jakým způsobem probíhalo usídlování prvních Romů přicházejících do města – zda je měly úřady pod kontrolou a Romové byli organizovaně usídlováni, např. v prázdných domech po Němcích, nebo jestli je sami svévolně obsazovali atp. V průzkumech z počátku 50. let se setkáváme již se stovkami Romů usídlených v Ústí nad Labem.¹²⁶ Na základě těchto průzkumů a úředních záznamů, kde se běžně se jménem dotyčné osoby uvádí i její bydliště, jsem se pokusil zrekonstruovat, jak vypadala mapa romského osídlení v Ústí nad Labem v první polovině 50. let.¹²⁷

Obr. 1: Mapa osídlení

Do mapy jsem červeně vyznačil ulice, které byly v dokumentech mezi lety 1951–1954 zmiňovány nejčastěji nebo které byly kvůli stížnostem na Romy uváděny jako problematické. Mapa ulic a množství Romů v nich žijících ukazují, že Romové v tomto

¹²⁵PAVELČÍKOVÁ, Nina, *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, Praha 2004, str. 35.

¹²⁶Podle průzkumu referátu III se v září 1951 nacházelo v okrese 750 cikánů, z toho 300 dětí. Přímou ve městě jich pak údajně žilo 562. Nikdo z nich nežil kočovným způsobem života. Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986), inv. č. 2380, kart. 653, Koordinační komise pro národnostní otázky (Cikáni), 1951-1954.

¹²⁷Vývoj názvů ulic lze dohledat v historických mapách Ústí nad Labem, které jsou v digitální podobě přístupné na webové adrese: <http://mapy.mag-ul.cz/flexnew/historie/bin-debug/> (zobrazeno ke dni 18. 3. 2020).

období žili poměrně soustředěně v jednotlivých ulicích či městských částech, z nichž většina se nacházela mimo centrum města. Ve zmíněném období je možné sledovat nekonzistentnost, co se týče snah o rozptyl či koncentraci. Například roku 1951 zmiňuje pan Hruška z III. referátu v dopise redakci Mladé fronty, že v rámci efektivní převýchovy by bylo nápomocné, „*kdyby všichni naši občané umožnili cikánským rodinám bydlení mezi obyvatelstvem české národnosti, aby tím snáze mohli být příslušníci cikánských rodin vychováni. Naši občané by si měli bráti patronáty nad cikánskými rodinami, navštěvovat je a zvát je na návštěvy k sobě a ukazovat jim rozdíly mezi životem našeho člověka a mezi životem rodiny cikánské. Jen takovým způsobem se nám podaří převychovat cikánské rodiny rychleji. Izolací cikánů od ostatních obyvatel jenom situaci zhoršujeme.*“¹²⁸ Hruška ve svém dopise navrhuje řešení v duchu nového přístupu k Romům, které se v podstatě vymezuje vůči předúnorové praxi. Je však nutné brát v potaz, že dopis byl pravděpodobně psán s ohledem na jeho možné uveřejnění v tisku, proto je v něm kladen důraz na přístup většinové společnosti. Okolnostmi tohoto dopisu se budu zabývat v následující kapitole.

O sledování politiky koncentrace svědčí například již zmíněné pojednání referenta Jindříška ohledně stížností na občany cikánského původu z května 1952. V závěru navrhuje přejetí několika celostátních opatření, z nichž poslední zní takto: „*Jinak osob cikán. původu nerozptylovat, nýbrž je ponechávat bydlet ve skupinách v přikázaných obvodech.*“¹²⁹ Tento návrh svým direktivním tónem prozrazuje snahu o striktní oddělení romských obydlí a tedy předpokládá rozhodně početnější skupiny než „menší“, jak je stanoveno ve směrnici uvedené v úvodu kapitoly. Úprava poměrů osob cikánského původu byla vydána o pouhé dva měsíce dříve, lze se proto domnívat že tento návrh celostátního opatření na ni reagoval.

O dva roky později se nazírání problému proměnilo. V usnesení městského národního výboru píše o sledování politiky, která je již více v souladu se směrnici ministerstva vnitra z roku 1952: „*Odbor pro vnitřní věci MěNV bude mimo jiné sledovat a působit na rozptylování rodin cikán. původu tak, aby postupně rodiny, u kterých je záruka spořádaného bydlení – i v jiných než dosud obývaných částech*

¹²⁸ Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. (1945–1986), inv. č. 2380, kart. 653, Koordinační komise pro národnostní otázky (Cikáni), 1951-1954.

¹²⁹ Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. (1945–1986), inv. č. 2380, kart. 653, Koordinační komise pro národnostní otázky (Cikáni), 1951-1954.

města – v zájmu plynulejší převýchovy.“¹³⁰ Přesto tento popis tak úplně neevokuje změnu v přístupu, ale spíš úpravu toho stávajícího. Tedy že koncentrace cikánů v příkazaných okresech by měla probíhat nadále, jen by se měl Národní výbor snažit z těchto lokalit vystěhovávat rodiny žijící spořádaně. Žádné pokusy o důsledný rozptyl Romů v Ústí nad Labem tedy v první polovině 50. let neprobíhaly. Až ve druhé polovině se definitivně přiklonilo k politice asimilace skrze organizovaný rozptyl.¹³¹

Co se týče otázky kvality a dostupnosti bydlení, chtěl bych v ní poukázat na další rovinu diskriminace uskutečňované Národním výborem. S četnými deklaracemi o konci rasové diskriminace a rovnosti všech občanů v pozadí se opakovaně do agend jednotlivých schůzí Výboru občanů cikánského původu dostávaly problémy spojené se špatným stavem domácností, které byly označovány jako „nezdravé“ či „nevyhovující“.¹³² V reakci na podobné stížnosti se například na schůzi konané v říjnu 1952 setkáme s odpovědí: „Dále se s. Tvrdík zmiňuje o bytech v cikán. rodinách a přiznává, že zatím jsou občanům cikán. národnosti přidělovány podřadnější byty proto, ježto mnoho dobrých bytů bylo zničeno právě občany cikány... Dále poukazuje s. Tvrdík na nedostatek bytů ve zdejších městě, a proto někde jsou občany cikán. národnosti obývány špatnější byty. Jakmile to však bude možné, budou občanům cikán. původu přidělovány byty jako všem ostatním občanům.“¹³³ Pan Tvrdík je zde uveden jen jakožto zástupce JNV. Na stejné schůzi pak Čestmír Dvořák dodává, „že občané cikán. původu vcelku dobře bydlí, a že pokud jsou někde byty horší – zavinili si to občané cikáni sami“. V tomto případě dle mého názoru není třeba diskriminaci dlouze hledat. I v revolučním období komunistické diktatury byly Romům v Ústí nad Labem přiznaně přidělovány podřadnější byty než jiným občanům. Ve vztahu k bydlení se iniciativa úředníků soustředila především na kontrolování čistoty a pořádku romských obydlí.¹³⁴ Romští výboroví funkcionáři byli zapojováni do této politiky například tím, že mobilizovali k hromadným úklidům obydlí a jejich okolí.

¹³⁰ Archiv města Ústí nad Labem, Místní národní výbor a Městský národní výbor Ústí nad Labem (1945–1986), inv. č. 1404, kart. 257, Národnostní politika, převýchova občanů cikánského původu, trestní oznámení na osoby cikánského původu, 1954–1956.

¹³¹ Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. (1945–1986), inv. č. 3675, kart. 1265, Hlavní směry k řešení otázek cikánského obyvatelstva, 1958.

¹³² Tamtéž, inv. č. 2380, kart. 653, Koordinační komise pro národnostní otázky (Cikáni), 1951–1954.

¹³³ Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986), inv. č. 2380, kart. 653, Koordinační komise pro národnostní otázky (Cikáni), 1951–1954.

¹³⁴ Tamtéž.

Ze zápisů ze schůzí s cikánskými aktivisty je patrná i jiná záležitost, kterou jsem již výše nastínil. Téma bydlení bylo nadnášeno ze strany aktivistů často z pozice sledování vlastního zájmu. Nešlo pak o hledání systematického řešení problematiky, ale spíš jenom o individuální případy nevhodného bydlení funkcionářů, kterým se pak někdy skutečně podařilo vyjednat si byt „zdravější“.¹³⁵ Tato vyjednávací pozice tak byla rovněž možnou motivací pracovat jako aktivista cikánského výboru.

Problematika spojená s nájmem, respektive jeho neplacením byla rovněž projednávanou otázkou. Záležitost byla komunikována prostřednictvím hromadných schůzí s obyvateli cikánského původu, kde se k ní vyjadřovali zástupci jednotlivých referátů nebo z komunálního bytového podniku. Výsledkem pak byla četná prohlášení, v nichž se Romové zavazovali platit nájemné, dbát na čistotu bytů atp.¹³⁶ Na užších schůzích cikánského výboru se pak problematika řešila konkrétněji. Z jednání vyplynul postup, podle něhož měl být nájem srážen přímo z výplaty. Za tím účelem pořídil JNV pro bytový podnik seznam pracovišť, kde dotyční Romové pracovali. S žádnou větší iniciativou na řešení problémů nájemným ani detailnějším vhladem do problematiky se v pramenech nesetkáme.

5.5 Převýchova dětí

Působení na romské děti nepochybně hrálo klíčovou roli v převýchově i na lokální úrovni. V Ústí spadala její realizace jednak pod III. referát pro vnitřní věci, tak jako u předchozích záležitostí, a jednak pod IV. referát pro školství a výchovu. Hlavní oblastí, na kterou se úřady zaměřovaly, byla otázka vzdělávání, kterou překládaly do praxe v podobě školní docházky a prospěchu. Celostátně se se vzděláváním Romů spojovalo nejvíce nadějí progresivních koncepcí převýchovy, v jejichž područí vznikaly odvážné projekty jako např. již zmiňovaná Škola Míru v Květušíně.

Otázka převýchovy dětí byla pro celý proces klíčová kvůli víře ve větší adaptabilitu dětí, které ještě nemají špatné návyky tak hluboko zakořeněné. Skrze děti pak bylo možné působit i na dospělé.

Školský zákon z dubna roku 1948 stanovuje: *„Veškeré mládeži se dostane jednotné výchovy a obecného i odborného vzdělání na školách, které tvoří jednotnou*

¹³⁵Tamtéž.

¹³⁶Tamtéž.

soustavu.¹³⁷ Rozdělení jednotných škol pak vypadalo následovně: „Podle dalších ustanovení tohoto zákona chodí mládež do školy mateřské ve věku od tří do šesti let, do školy prvního stupně (národní) a druhého stupně (střední) od šesti do patnácti let a mládež starší do školy třetího stupně.“¹³⁸ Podle tohoto zákona pak v okrese Ústí nad Labem existovalo v následujících letech 15 škol národních (z toho 7 přímo ve městě), 10 škol středních (z toho 5 přímo ve městě) a 4 školy zvláštní (termín zvláštní škola se používal k označení střední odborné školy).¹³⁹ V pramenech jsem se setkal s účastí romských dětí ve velké části z nich (1. národní škole v Ústí n. L. a 5. ve Střekově, 2., 3. a 4. osmileté střední škole v Ústí n. L., 7. osmileté střední škole v Předlicích, 8. v Krásném Březně, 9. v Trnicích a v 1. zvláštní škole v Ústí n. L.). Jednotné školství tedy zahrnovalo i romské děti. Podle směrnice ministerstva školství ze září 1954 bylo možné v místech s vyšším počtem romských dětí zřizovat vyrovnávací třídy speciálně pro romské děti. Vytváření zvláštních tříd sice bylo vnímáno jako legitimní, i když jen jako dočasný prostředek, nelze však dohledat, že by byly v Ústí zaváděny již v tomto období. Ústecká internátní škola pro romské děti v Žandově a internátní mateřská škola v Čajkovského ulici byly obě založeny až roku 1970.¹⁴⁰

Nejčastější potíže spojené se vzděláváním byly nepochybně spjaté se školní docházkou. Ta je akcentována téměř pokaždé, když se jedná o převýchovu romských dětí. K tomu, aby se problémy daly efektivně řešit, byla vedena evidence rodin, které by měly posílat své děti do škol. V jejím vedení nejspíše sehráli svou úlohu aktivisté znalí cikánského prostředí, po kterých bylo požadováno, aby tyto rodiny nahlašovali.¹⁴¹ III. referát dále spolupracoval se samotnými školami, které rovněž předkládaly seznamy dětí s vysokou absencí. V jednotlivých případech se pak postupovalo domluvou dotyčným rodičům (buď pozváním do budovy III. referátu, kam se předvolaní ne vždy dostavili, nebo přímo v domácnostech). Za předpokladu, že domluva stav věcí nezměnila, se přistoupilo k trestnímu oznámení a záležitost se předala některému z oddělení VB. Vzhledem k velkému počtu trestních oznámení ve fondu usuzuji, že šlo

¹³⁷Zákon č. 95/1948 Sb., Zákon o základní úpravě jednotného školství (školský zákon).

¹³⁸Tamtéž.

¹³⁹Dějiny města Ústí nad Labem, 1995 [on-line]. Kolektiv autorů za redakce Kristiny Kaiserové a Vladimíra Kaisera. [cit. 20. 3. 2020]. Dostupné z <https://www.usti-nad-labem.cz/dejiny/1945-95/ul-8-84.htm>.

¹⁴⁰CICHÝ, Martin, *Život Romů v Ústí nad Labem v letech 1945–1989 na základě archivních pramenů*. Ústí nad Labem, 2001, bakalářská práce, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta.

¹⁴¹Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986), inv. č. 2380, kart. 653, Koordinační komise pro národnostní otázky (Cikáni), 1951-1954.

o relativně běžnou praxi.¹⁴² Zanedbávání školní docházky bylo někdy spjaté s celkovým zanedbáváním výchovy dětí v romských rodinách, což se rovněž stávalo předmětem zájmu jednak JNV, ale i ostatních obyvatel, kteří jím argumentovali ve svých stížnostech.

Zajímavý případ, který ilustruje počáteční postoj vůči romským dětem a jejich převýchově, se odehrál na jaře 1951. V březnu byl v Mladé frontě uveřejněn dopis redakci od Mojzíra Kyšky. Dopis měl titulky *Kdo je vinen za potulky „cikáňat“?*¹⁴³ a Kyška v něm popisuje svůj zážitek, kdy k němu na Mírovém náměstí v Ústí přišlo žebrať romské dítě, a to v čase, kdy by mělo správně být ve škole. Zabývá se otázkou, či je to vina, že ve třetím roce pětiletky zde stále existují negramotné děti živící se žebrotou. *„Kde je vina? Soudruzi v nás! Proč se už nepostaráme o to, aby jednou provždy zmizela zcela ta ponižující žebrota dětí? Jak s tímto případem divně kontrastuje skupina ČSM v Trmicích, složená většinou z cikánů. A tak si také vytkla jako jeden z hlavních cílů vymýtit negramotnost ze svých řad... Ovšem nemůžeme nechat starost o cikány jenom jim. Každý z nás, všichni bychom se měli postarat o to, aby nejen moje dítě, ale všechny naše děti se měly dobře.“*¹⁴⁴

Na základě tohoto dopisu pak redakce Mladé fronty kontaktovala ústecký Národní výbor s požadavkem vyjádření se k celému případu. Na ten výbor zjevně nezareagoval, neboť počátkem května uveřejnila Mladá fronta kritický článek v rubrice *Jen povýšenci přehlížejí kritiku!* Článek má nadpis *O co se nezajímá JNV v Ústí nad Labem* a uvádí se v něm: *„V rubrice ‚Dopisy naší redakci‘ jsme uveřejnili příspěvek dopisovatele M. Kyšky z Ústí n. L. Ptal se přímo: ‚Kdo je vinen za potulky cikáňat?‘ a uváděl, že JNV v Ústí n. L. si nevšímá lidí a zjevů, které patří do nenávratné minulosti. U nás nemusí nikdo žebrať, práce je všude dost! JNV však takové zjevy trpí a dělá zatím velmi málo pro to, aby každý občan žil spořádaným životem. Čtenáře zajímá, zda již se poměry po naší kritice v Ústí nad Labem změnily.“*¹⁴⁵ JNV byl o článku uvědoměn dalším dopisem, v němž redakce sděluje: *„Věříme, že tentokráte podáte nám a našim čtenářům náležitě vysvětlení a sebekriticky přiznáte svou chybu.“*

¹⁴²Tamtéž, inv. č. 3673, kart. 1084, Zanedbávání školní docházky, 1954-1955.

¹⁴³Tamtéž, inv. č. 2380, kart. 653, Koordinační komise pro národnostní otázky (Cikáni), 1951-1954.

¹⁴⁴Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945-1986), inv. č. 2380, kart. 653, Koordinační komise pro národnostní otázky (Cikáni), 1951-1954.

¹⁴⁵Tamtéž.

Vaši odpověď čekáme do 12. t. m.“¹⁴⁶ Článek v Mladé frontě sice kritizuje Národní výbor za nečinnost v cikánské otázce, na rozdíl od samotného dopisu z něj však nevyznívají nějaké emancipačně laděné požadavky na podporu Romů. Užitý jazyk spíše nabádá k nějakému striktnímu a rychlému vyřešení ostudných záležitostí, jako je třeba dětská žebrota. Užívání pojmu „zjev“ rovněž nenasvědčuje tomu, že by se naléhalo na lepší postavení Romů ve společnosti.

Na vlnu kritiky obratem za JNV reagoval úředník Hruška. Ve svém vysvětlení uvedl, že hlavním viníkem je „*dřívější kapitalistický řád*“ a že cikánská otázka je „*nejožehavějším problémem, vzhledem k tomu, že její řešení hraničí s rasovou diskriminací, kterou si nemůžeme dovoliti*“.¹⁴⁷ Vinu přikládal také velkému počtu cikánů potulných, s nechutí k práci a sklony k opilství, což činí potíže při převýchově. Jako poslední argument na svou obhajobu uvedl, že převýchova cikánů nemůže být úkolem pouze pro Národní výbor, nýbrž pro celou společnost a že každý by se měl sám starat přiložit ruku k dílu. V jeho dopise mi přišla zajímavá dvě stanoviska – první, již zmíněné v kapitole o bydlení, v němž uvádí potřebu rozptylu Romů mezi ostatní obyvatelstvo, a druhé, kde uvádí: „*Potulky cikánských dětí jest velice těžko zameziti, neboť by nebylo správné, aby lidová správa toto zakazovala, nebo snad aby děti cikánů internovala v nějaké zvláštní škole nebo v ústavu.*“ Dále pokračuje ve vysvětlování, že převýchova je záležitost dlouhodobá. V podstatě tím reaguje na názory artikulované např. Mladou frontou, požadující rychlá opatření, třeba i represivní povahy. Důraz na nenásilnost a pozvolnost procesu, přítomný v dopise, je znakem progresivního uvažování o problematice.

6 Vývoj přístupu k Romům v 2. polovině 50. let

Jak jsem již zmínil v úvodu, v době psaní a finalizace této práce bohužel nemám k dispozici dostatečné množství lokálních pramenů, které by v rámci možností osvětlily postoje ústeckých úřadů vůči cikánské otázce v druhé polovině 50. let. Na celostátní úrovni totiž v tomto období dochází k výrazné proměně v nazírání této problematiky a lze proto předpokládat radikální změnu i na lokální úrovni. Tu lze ostatně rozpoznat i za pomoci pramenů sekundárních. Probíhající změny vyvrcholily roku 1958 již výše popsanou směrnicí ÚV KSČ „o práci mezi cikánským obyvatelstvem“, zákonem

¹⁴⁶Tamtéž.

¹⁴⁷Tamtéž.

č. 74/1958 o trvalém usazení kočujících osob a následnými prováděcími úpravami.¹⁴⁸ Uvedená směrnice ÚV KSČ prohlašuje, že v případě Romů jde „o skupinu lidí žijících rozptýleně na celém území republiky, kterým vinou útisku a pronásledování dřívějšími vládními třídami byly vtištěny charakteristické rysy způsobu života a lidských povah“. Je zde tedy rozhodně odmítnuto pojmání Romů jakožto národnosti, jinakost Romů měla být vytvářena způsobem života a lidskou povahou. Mezi úkoly vyplývajícími z tohoto usnesení náleželo i provedení přesné evidence všech Romů žijících na území Československa.¹⁴⁹

Podle této logiky se již nerozlišuje mezi Romy integrovanými, poctivými, či kočovnými, zahálčivými atp. S požadavkem asimilace bylo jakékoliv „romství“ nežádoucí a zpátečnické a označení „cikán“, „cikánský původ“ atp. nutně obsahovalo negativní konotace. Nemuselo jít už jen o kočovný životní styl nebo jen o nepořádek v domácnostech, definice je natolik mlhavá, že se zaváděná opatření mohla vztahovat na kohokoliv. Příslušnost k romské etnické skupině s sebou přinášela určité charakteristické rysy, které však „jsou dnes přežitkem, který nutno v procesu socialistické výchovy odstraňovat“.¹⁵⁰ Vzhledem k tomu, že charakteristickým rysem mohlo být cokoliv, příklon k politice asimilace znamenal v jistém smyslu podklad pro postihování celé romské skupiny, jejíž obraz jinakosti přetrvával napříč 50. léty (jak jsem nastínil v předešlých kapitolách).

Krajský národní výbor v Ústí nad Labem novou legislativu a prováděcí nařízení zřejmě uvítal, neboť v ní viděl možnost, jak konečně získat přehled a efektivní kontrolu nad romským obyvatelstvem.¹⁵¹ Hned na podzim téhož roku byl v severočeském pohraničí proveden předběžný soupis romských obyvatel (podle prováděcí směrnice k zákonu č.74/1958 se měl vztahovat nejen na osoby kočovné, ale i na osoby polokočovné), na němž pod vedením orgánů VB spolupracovala kromě KNV i pohraniční stráž, místní národní výbory, výbory žen, domovní správy a další aktivisté.¹⁵² O tom, že se evidence nevztahovala jen na osoby kočovné či polokočovné,

¹⁴⁸PAVELČÍKOVÁ, Nina, *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, Praha 2004, str. 59.

¹⁴⁹ZAPLETAL, Tomáš, *Přístup totalitního státu a jeho bezpečnostních složek k romské menšině v Československu (1945–1989)*, in: Sborník Archivu bezpečnostních složek, 10/2012.

¹⁵⁰JUROVÁ, Anna, *Romská problematika 1945–1967*. Dokumenty. 3. část, Praha 1996, s. 459–464, citováno v SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, str. 267.

¹⁵¹SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, str. 269.

¹⁵²Tamtéž.

svědčí fakt, že se v materiálech KNV uvádí, že v rámci soupisu „*zúčastnění pracovníci všech složek navštěvovali byty cikánských rodin*“.¹⁵³ Ve světle sledované asimilační politiky však tolik nepřekvapí, že byli do evidence zapojováni i Romové žijící usedle v bytech. Pro jejich kolektivní identitu, tak jak ji vnímala většinová společnost, zkratka nebylo kočování či stěhovavý způsob života stoprocentně určující.

Definitivní soupis romských obyvatel pak probíhal naráz v celém státě, a to 3. února 1959. V Ústí nad Labem a celém severočeském kraji šlo o náročnou a komplikovanou operaci, do níž muselo být zapojeno mnoho lidí, jen v severních Čechách bylo pro tento účel zřízeno 19 speciálních štábů.¹⁵⁴ Štáby se skládaly z pracovníků národních výborů a členů Veřejné bezpečnosti. V Ústí pak zasedal Krajský štáb pro usazování kočujících a polokočujících osob, jemuž byla podávána pravidelná telefonická hlášení z okresních národních výborů. I přes název štábu byl soupis namířen na všechny Romy a bylo zdůrazňováno, že mu „*nikdo nesmí uniknout*“.¹⁵⁵ Přes celkovou složitost operace „*z různých zápisů a zpráv z roku 1959 čiší spokojenost lokálních funkcionářů s novými nástroji, které jim mocenské centrum k evidenci a disciplinaci cikánského obyvatelstva i k péči o ně konečně poskytlo*“.¹⁵⁶

¹⁵³SOA Litoměřice, f. 668 (SKNV Ústí nad Labem), zn. 608 (Odbor vnitřních věcí. Soupis kočujících Cikánů 1959–1965), Usidlování kočujících a polokočujících osob, 5. května 1959, citováno v SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, str. 269.

¹⁵⁴SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, str. 270.

¹⁵⁵SOA Litoměřice, f. 668 (SKNV Ústí nad Labem), zn. 608, Zápis ze zasedání krajského štábu pro usídlení kočujících a polokočujících osob podle zákona 74/58 konaného 4. 2. 1959 o 18. hod., citováno v SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, str. 270.

¹⁵⁶SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, str. 270.

7 Závěr

Červenou nití vinoucí se napříč touto prací je otázka, jak vypadal přístup státní správy v Ústí nad Labem uplatňovaný vůči Romům v počátcích diktatury KSČ. Tento přístup byl v jednotlivých oblastech hodnocen na pozadí definované škály progresivních či konzervativních tendencí. Nový přístup ÚV KSČ k tzv. „cikánské otázce“ byl přejat i ústeckým národním výborem, ten se jím pak zaštiťuje při jednáních s Romy, většinou „bílou“ veřejností i jinými orgány státní správy. Kromě několika osobností, především z III. referátu JNV, vystupují jako aktéři při převýchově i samotní Romové, a to v podobě Kolektivu občanů cikánského původu složeného z romských aktivistů. V Ústí nad Labem byli Romové aktivní již od roku 1947, z něhož pochází pokusy o úřední uznání založeného Sdružení Cikánů. K samotné činnosti spolku nelze dohledat prameny, avšak roku 1951 zde byl založen právě zmíněný kolektiv, jehož organizace již spadala pod III. referát národního výboru. O využití romských aktivistů se diskutovalo i na celostátních aktivech, v praxi však tyto aktivisté ve většině případů neměli požadovaný vliv na ostatní Romy. Nina Pavelčíková shledává příčiny toho neúspěchu v nereflektované diverzitě romské komunity.¹⁵⁷

Pokusil jsem se tento výklad rozšířit a ukázat, že příčina problémů přinejmenším v případě Ústí nad Labem spočívala už v samotném obsahu práce, která byla od romských aktivistů vyžadována. Často se jednalo o informování a dohled, aktivisté tak pracovali proti ostatním Romům. Motivací jim k tomu mohla být lepší vyjednávací pozice pro materiální benefity nebo vyšší společenský status. Avšak i přes způsob využívání aktivistů je snaha státních úřadů o pravidelné setkávání a spolupráci s Romy znakem nového přístupu založeného na metodách domlouvání a dlouhodobého působení. V tomto ohledu se jedná o přístup progresivní.

Progresivním znakem je i snaha o formování veřejného mínění vůči Romům. Veřejnou propagací účasti romských dobrovolníků na všeobecně prospěšných pracích mělo být bojováno proti negativním rasovým předsudkům, které ve společnosti přetrvávaly. Proti těm III. referát vystupoval i v podobě předvolávání jednotlivých provinilců, kteří byli nahlášeni pro rasovou diskriminaci, což se vztahovalo i na některé

¹⁵⁷PAVELČÍKOVÁ, Nina, *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, Praha 2004, str. 52.

komunistické funkcionáře. Tyto postupy vypovídají o snahách o celkovou změnu veřejného diskurzu o Romech a boji proti explicitně rasovým předsudkům.

Na druhou stranu neprojevoval III. referát JNV při projednávání stížností orientovaných na Romy žádné známky pokusů zaujmout k nim nějaký komplexnější, humanismem inspirovaný postoj. V praxi řešil úřad problémové rodiny jejich vystěhováváním, což z hlediska snah o transformaci Romů v socialistické občany nepředstavuje efektivní řešení. V podobném duchu se nesl i přístup v oblasti bydlení, v němž ještě nebyla později uplatňovaná politika rozptylu přítomná. Romům byly i přes jasně stanovený zákaz diskriminace při úředním jednání (artikulovaný např. v Úpravě poměrů osob cikánského původu z roku 1952) přidělovány méně kvalitní byty, přičemž byla uplatňována logika, že lepší byty si musí zasloužit. Co se týče přístupu k dětem, celková problematika je zde redukována na otázku dodržování školní docházky a prospěchu. Tyto dva faktory měly sloužit jako ukazatele úspěchu převýchovy romských dětí, ale nesetkáme se s žádnými inovativními pokusy o jejich zlepšování. Nedostatky v oblasti školní docházky byly řešeny pouze restriktivně podáním trestního oznámení a spoluprací s Veřejnou bezpečností.

V poslední kapitole jsem se i přes nedostatek pramenů pokusil nastínit vývoj v Ústí nad Labem ve druhé polovině 50. let, respektive to, jakým způsobem reagovaly místní úřady na proměňující se ústřední diskurz. Vlny hromadných soupisů všech příslušníků romského etnika byly náročnými operacemi, které nebylo snadné koordinovat. Musela zde proto existovat silná vůle a ochota tyto kroky podstoupit. Ústecké národní výbory přivítaly možnost získat celkovou evidenci všech Romů zde žijících i nové pravomoci při jejich nucenému usazování.

Přestože politika úřadů na počátku 50. let nebyla prosta policejních a kriminalizujících přístupů, pokusy o vzájemnou spolupráci, snaha měnit obraz Romů k lepšímu a často vyjadřované přesvědčení o pozvolnosti převýchovy dosvědčují přítomnost nových přístupů k problematice i na lokální úrovni, jež měla, na rozdíl od nejvyšších státních představitelů a ministerských míst, k Romům blíže. Nicméně vzhledem k situaci před rokem 1948, kdy docházelo k nuceným internacím romských spoluobčanů, a k situaci po roce 1958, kdy úřady ochotně přistoupily k hromadné evidenci a byrokratickým restrikcím a zároveň vzhledem k rozsahu a formě zmíněných progresivních kroků lze usuzovat, že takové přístupy nebyly tak úplně vyjádřením

autentického postoje místních úředníků, jako spíš nutným následováním a osvojováním si oficiálního stranického diskurzu.

Impulzy k proměnám v lokálním přístupu přicházely shora, nesetkáme se s žádnou iniciativou pracovníků národního výboru působit nad vymezený rámec (definovaný především směrnicí z roku 1952) či přicházet s vlastními koncepcemi při řešení dílčích problémů. Odchylky od tohoto směru jsou spíše konzervativního rázu, tedy že i přes nesoulad s ústředním dogmatem přetrvávaly některé jevy, jako například systematická diskriminace Romů v bytové politice. A právě bytová problematika hraje stěžejní roli v otázce romské integrace dodnes. Důkaz o kontinuální diskriminaci v přístupu k bydlení vyvrací rozšířenou teorii, argumentující neschopností či nechutí Romů o svá bydliště pečovat.

Zmíněný nesoulad s ústředním dogmatem poukazuje na skutečnost, že, zjednodušeně vyjádřeno, mocenské centrum nemělo úplně pod kontrolou podobu místní praxe, respektive že nebylo schopno překonávat některé zažitě postoje jako rasovou diskriminaci aj. Odkázáno bylo ostatně na místní reprezentanty, kteří sami mohli přinejmenším v soukromí sdílet diskriminační, v důsledku zkrátka rasistický postoj. Výše popsaná podoba dobového přístupu k Romům je výsledkem přizpůsobování se stranickým direktivám a jejich specifickou aplikací na místní poměry. Nic však neříká o skutečných postojích bílé většiny vůči romským spoluobčanům. I přes oficiální proklamace a centrální státní snahy tak Romové povětšinou stále zůstávaly „těmi druhými“.

8 Seznam použité literatury a pramenů

Archivní prameny:

Archiv města Ústí nad Labem, f. Místní národní výbor a Městský národní výbor Ústí nad Labem (1945-1986), inv. č. 1404, kart. 257, Národnostní politika, převýchova občanů cikánského původu, trestní oznámení na osoby cikánského původu, 1954-1956.

Archiv města Ústí nad Labem, f. Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986), inv. č. 2380, kart. 653, Koordinační komise pro národnostní otázky (Cikáni), 1951-1954.

Archiv města Ústí nad Labem, f. Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986, inv. č. 2548, kart. 660, Výbor občanů cikánské národnosti, výbor mládeže, 1952-1953.

Archiv města Ústí nad Labem, f. Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986, inv. č. 2550, kart. 660, Návrhy na kandidáty do správních orgánů, 1954.

Archiv města Ústí nad Labem, f. Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986, inv. č. 2555, kart. 660, Pohyb osob cikánského původu-důvěrná informace, 1952.

Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986), inv. č. 2556, kart. 660, Omezení kočování Cikánů-pokyn, 1952.

Archiv města Ústí nad Labem, f. Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986, inv. č. 2570, kart. 661, Péče o děti Cikánů – přestupky, manželské vztahy, školní docházka, 1952-1953.

Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986), inv. č. 2573, kart. 661, Různé projevy s přehledem o aktivitách obyvatelstva cikánského původu, 1952-1953.

Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. 1945–1986), inv. č. 2574, kart. 661, Reakce obyvatel na občany cikánského původu, 1952-1954.

Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. (1945–1986), inv. č. 3673, kart. 1084, Zanedbávání školní docházky, 1954-1955.

Archiv města Ústí nad Labem, Okresní (jednotný) národní výbor Ústí n. L. (1945–1986), inv. č. 3675, kart. 1265, Hlavní směry k řešení otázek cikánského obyvatelstva, 1958.

Státní oblastní archiv v Litoměřicích, f. 668 (SKNV Ústí nad Labem), zn. 608, Zápis ze zasedání krajského štábu pro usídlení kočujících a polokočujících osob podle zákona 74/58 konaného 4. 2. 1959 o 18. hod.

Státní oblastní archiv v Litoměřicích, f. 668 (SKNV Ústí nad Labem), zn. 608 (Odbor vnitřních věcí. Soupis kočujících Cikánů 1959–1965), Usidlování kočujících a polokočujících osob, 5. května 1959

Literatura:

CICHÝ, Martin, *Život Romů v Ústí nad Labem v letech 1945–1989 na základě archivních pramenů*. Ústí nad Labem, 2001. Bakalářská práce. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta.

DAVIDOVÁ, Eva, Cikáni-Romové v českém pohraničí po roce 1945 – jejich odlišná etnicita a problém integrace s majoritní společností. In: *Etnické procesy 4 – Etnické procesy v pohraničí českých zemí po roce 1945 (Společnost a kultura)*, svazek 3, část 3, s. 31–51.

DONERT, Celia, *The rights of the Roma: the struggle for citizenship in postwar Czechoslovakia*. New York, NY, USA: Cambridge University Press, 2017.

DONERT, Celia, The Struggle for the Soul of the Gypsy: Marginality and Mass Mobilization in Stalinist Czechoslovakia. *Social History*, Vol. 33, No. 2 (May, 2008), s. 123–144.

GRULICH, Tomáš, HAIŠMAN, Tomáš, Institucionální zájem o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1945–1958. *Český lid*, roč. 73, č. 2, s. 72–85.

GUY, Will, *The Attempt of Socialist Czechoslovakia to Assimilate its Gypsy Population*. Nepublikovaná dizertační práce. University of Bristol, 1977.

HÜBSCHMANNOVÁ, Milena, ed. *Po židoch cigáni. I. Díl, (1939 – srpen 1944): svědectví Romů ze Slovenska 1939–1945*, Praha: Triáda, 2005.

KÁRA, Karel, Cikáni v ČSSR a jejich společenská integrace. *Sociologický časopis*, Roč. 17, Čís. 4 (1981), s. 366–379.

LINDNEROVÁ, Vladimíra, 1993. Zájem státních institucí o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1969–1989. *Český lid* 80 (1993), č. 3, s. 195–205.

PAVELČÍKOVÁ, Nina, *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR, 2004. Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, č. 12.

SADÍLKOVÁ, Helena, *Poválečná historie Romů v Československu ve vzpomínkách pamětníků: Možnosti rekonstrukce poválečné migrace vybrané skupiny Romů ze Slovenska do českých zemí*. Praha, 2016. Disertační práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta.

SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*. Praha: Antikomplex, 2011.

SPURNÝ, Matěj, Pokus o převýchovu, Romové v objetí stalinské péče o člověka v 50. letech. in: *Paměť a dějiny – čtvrtletník*, ročník XI, 2017/03

ŠEBOVÁ, Barbora, „Škola Míru“ v Květušíně 1950–1954 (a její pokračování na Dobré Vodě u Prachatic) – kritická reflexe v historickém kontextu 50. let. Praha, 2009. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta.

ŠOTOLOVÁ, Eva, *Romové 1945-1989*, in: Speciální pedagogika: časopis pro teorii a praxi speciální pedagogiky, roč. 3, č. 5, Praha, 1992/1993.

ZAPLETAL, Tomáš, Přístup totalitního státu a jeho bezpečnostních složek k romské menšině v Československu (1945–1989). *Sborník Archivu bezpečnostních složek* 10/2012.